

Neurokirjon asiakkaan kuulustelu

Mitä poliisin tulee huomioida autistisen tai tarkkaavuushäiriöisen kuulustelussa

Jaana Sjöblom

05/2022

ESIPUHE

Aloittaessani opintojani Poliisiammattikorkeakoulussa vuonna 2018 ei neuropsykiatrisesti erityispiirteisistä vielä juurikaan ollut tehty poliisin näkökulmasta olennaisia julkaisuja. Mietin jo tuolloin, että poliisin työtä olisi hyvä pohtia enemmän neuropsykologian näkökulmasta. Oma aiempi perehtyneisyyteni aiheeseen oli sattuman tulosta. Lukiossa kävin muutamia psykologian kursseja ja kiinnostuin neurologisista poikkeavuuksista. Luin vapaa-ajalla psykologian kirjallisuutta sekä autististen ja tarkkaavuushäiriöisten ihmisten elämänkertoja, joita vuosituhannen vaihteessa alkoi putkاهدella esiin yhä enemmän. En kuitenkaan opiskellut aihetta sen syvemmin, vaikka seurasinkin mediassa käytävää keskustelua ja julkaisuja siihen liittyen.

Vuorovaikutus poliisin työssä ja etenkin kuulustelutilanteessa kiinnosti minua poliisiopintojen alusta pitäen. Mietin, kuinka raskasta mahtaakaan olla kuulustelutilanteessa neurokirjon henkilönä, jos poliisilla ei ole ymmärrystä asiakkaan erityispiirteistä. Kommunikaatio on muutenkin haastavaa, mutta tässä yhteinen kieli saattaa puuttua kokonaan. Työharjoittelussa huomasin konkreettisesti, kuinka vähän tietoa poliiseilla on neurokirjon häiriöistä. Arvelin, että jonkun olisi hyvä tuoda erityispiirteisten näkökulmaa poliisin tietoon ja niin opinnäytetyöni aiheeksi valikoitui neurologisesti epätyypillisen kuulustelu. Sillä työnimellä se myös kulki pitkään, kunnes vaihdoin nimen yleisesti tunnetumpaan ja vähemmän vastakkainasettelua korostavaan termiin.

Tilanne on muutaman vuoden takaisesta huomattavasti parantunut julkaisujen osalta. Heti vuonna 2019 julkaistiin Jasmin Kauniston ja Minna Kumpuniemen katsaus *Rikoksesta epäiltyjen kuulustelumenetelmät. Oikeusturva ja kuntoutus kuntoon 2020* – hankkeen myötä avuksemme tuli Autismisäätiön julkaisu, infovihko *Neurokirjon henkilö epäiltynä tai syytettynä rikosoikeudellisessa järjestelmässä*. Se on tarkoitettu poliiseille, asianajajille, syyttäjille ja tuomareille, jotka työssään kohtaavat neurokirjon henkilöitä. Viime vuonna julkaistiin vielä Jasmin Kauniston toimittama *Poliisityön psykologia*, kaivattu perusteos ja oppikirja psykologisesta tiedosta poliisityötä hyödyttämään, sekä Noora Armilan tutkimus, Poliisiammattikorkeakoulun opinnäytetyö suomalaisen poliisin käyttämistä kuulustelumenetelmistä. Autismisäätiön uusi ReVioN-hanke jatkaa neurokirjon ihmisten oikeusturvan tukemista aiemman hankkeen jatkeena. Tietoisuus ja tiedon jakaminen siis lisääntyy huimaa vauhtia, mikä antaa toivoa neurokirjon asiakkaille. Mainituilla lähteillä on ollut huomattava osuus tämän opinnäytetyön sisällössä, mistä suuri kiitos tekijöille.

Olen yrittänyt pitää tekstin riittävän tiiviinä ja selkokielisenä, jotta poliisikin sen ymmärtää. Neurokirjon asiakkaan kuulustelun tarkistuslista löytyy opinnäytteen lopusta, sen viimeiseltä sivulta. Toivottavasti katsauksestani on hyötyä mahdollisimman monelle.

TIIVISTELMÄ

Jaana Sjöblom: Neurokirjon asiakkaan kuulustelu

Opinnäytetyön muoto: Kirjallisuuskatsaus

Julkisuusaste: Julkinen

Ohjaaja: Satu Tiainen

Tutkinto: Poliisi (AMK)

Neurokirjon henkilöllä viitataan ihmiseen, jolla on autismikirjon tai ADHD:n piirteitä. Tämä opinnäytetyö käsittelee neurokirjon henkilöiden kuulustelua poliisin asiakkaina. Kansainvälisissä tutkimuksissa on huomattu, että neurokirjon piirteet jäävät tunnistamatta kuulusteluissa, mikä vaarantaa henkilön oikeusturvan. Riskit liittyvät erityisesti kommunikaation erityispiirteisiin, sosiaalisten odotusten vastaiseen käyttäytymiseen, oman edun vastaiseen toimintaan sekä tilanteeseen liittyviin stressitekijöihin. Neurokirjon asiakkaan poikkeavan käyttäytymisen perusteella saatetaan tehdä virheellisiä johtopäätöksiä esimerkiksi henkilön syyllisyydestä, syyttömyydestä tai katuvuudesta. Pahimmillaan henkilö voidaan tuomita rikoksesta, jota hän ei ole tehnyt.

Opinnäytetyö on suunnattu poliiseille ja poliisiopiskelijoille, jotka kohtaavat neurokirjon henkilöitä kuulustellessaan näitä työssään. Opinnäytetyön muoto on narratiivinen yleiskatsaus. Siihen on koottu ajantasainen tieto neurokirjon henkilöiden erityispiirteistä neuropsykologisesta ja oikeudellisesta näkökulmasta. Tietoperustan pohjalta aihepiiriä pohditaan edelleen poliisin näkökulmasta ja annetaan konkreettisia käytännön ohjeita kuulusteluiden toimittamiseen.

Katsauksen keskeisimpien tulosten mukaan paras keino parantaa neurokirjon henkilöiden oikeusturvaa kuulusteluissa on poliisien kouluttaminen. Tavoitteena on lisätä tietoa neurokirjon asiakkaiden erityispiirteistä poliisille haavoittuvassa asemassa olevien neurokirjon henkilöiden oikeusturvan parantamiseksi, rikosten ennalta estämiseksi sekä näytön hankkimiseksi ja sen myötä rikosten tehokkaammaksi paljastamiseksi ja selvittämiseksi.

Sivumäärä: 39

Tarkastuskuukausi ja vuosi: 05/2022

Avainsanat: ADHD, Asperger, autismikirjo, erityispiirteinen, esitutkinta, kuulustelu, kuulustelutekniikat, neurokirjo, poliisikoulutus, poliisitutkinta, tarkkaavuushäiriö

SISÄLLYS

1 JOHDANTO	1
1.1 Mikä neurologisesti epätyypillinen?	1
1.2 Mitä hyötyä tästä on poliisille?	3
2 TUTKIMUSKYSYMYKSET JA TUTKIMUSMENETELMÄ	4
2.1 Tutkimusmenetelmä: Kirjallisuuskatsaus	5
2.1.1 Kuvaileva kirjallisuuskatsaus.....	5
2.1.2 Systemaattinen kirjallisuuskatsaus.....	6
2.1.3 Meta-analyysi.....	6
2.2 Valittu tutkimusmetodi	7
3 NEUROKIRJON KÄSITTEET	7
3.1 Kehitykselliset neuropsykiatriset häiriöt	7
3.1.1 Autismikirjon häiriöt (ASD)	8
3.1.2 Aspergerin syndrooma (AS).....	10
3.1.3 Kehitysvammaisuus	11
3.1.4 Aktiivisuuden ja tarkkaavuuden häiriö (ADHD).....	11
3.1.5 Pällekkäiset diagnoosit.....	13
3.2 Neuropsykiatrinen oheishäiriöisyys.....	13
3.3 Erotusdiagnostiikka ja tunnistaminen.....	14
4 NEUROKIRJON HENKILÖ RIKOSOIKEUDELLISESSA PROSESSISSA.....	15
4.1 Haavoittuvassa asemassa olevan henkilön oikeusturva	15
4.2 Esitutkintalaki ja esitutkintaperiaatteet	15
4.3 Oikeus avustajaan.....	16
4.4 Oikeudenmukainen oikeudenkäynti	17
4.5 Esitutkintalaki ja kuulustelut.....	18
4.6 Neurologisesti epätyypillisen tunnistaminen poliisityössä.....	19
4.7 Rikosten ennalta estäminen	20
5 KUULUSTELU KÄYTÄNNÖSSÄ.....	23
5.1 Kuulusteluun valmistautuminen	23

5.2 Vuorovaikutuksen keinot.....	25
5.2.1 Kehonkieli	26
5.2.2 Kielellinen ilmaisu	26
5.2.3 Sallitut ja kielletyt kysymykset	27
5.3 Kuulustelumenetelmät ja -tekniikat	27
5.3.1 Asianomistaja	28
5.3.2 Rikoksesta epäilty	30
5.3.3 Todistaja	32
5.4 Kuulustelutilanne ja ohjeistaminen.....	32
6 JOHTOPÄÄTÖKSET JA POHDINTA.....	33
6.1 Miten neurokirjon asiakkaan oikeusturva varmistetaan kuulusteluissa?.....	34
6.2 Menetetäänkö tällä hetkellä näyttöä asiantuntemuksen puutteessa ja kuinka rikosten paljastamista ja selvittämistä voitaisiin edistää poliisin osaamista kehittämällä?.....	34
6.3 Kuinka paljon neurokirjon henkilöitä on rikoksen tekijöinä tai uhreina ja millaisia ennalta estäviä konkreettisia vaikutuksia saataisi huomioimalla erityispiirteet paremmin?	35
LÄHTEET	37
LIITE 1: TARKISTUSLISTA NEUROKIRJON ASIAKKAAN KUULUSTELUUN	39

1 JOHDANTO

Neurokirjon henkilöt eli neurologisesti epätyypilliset henkilöt ovat läsnä poliisityössä päivittäin, mutta heitä ymmärretään suhteellisen yleiseen esiintyvyyteen nähden kovin vähän. Nykyaikaisessa poliisikoulutuksessa psykologisten poikkeavuuksien opetus kuuluu kyllä Poliisiammattikorkeakoulun opetussuunnitelmaan, mutta aihe käsitellään varsin tiivistetysti. Yleiskatsaus mielenterveyteen liittyvistä asioista ja poliisin asiakkaiden ilmaisuun ja käytökseen vaikuttavista poikkeavuuksista käydään läpi muutamassa tunnissa ja ymmärrys erilaisten poikkeavuuksien syistä ja vaikutuksista voi jäädä ohueksi, ellei opiskelija itse perehdy aihealueisiin syvemmin.

Monelle poliisille jää epäselväksi perustavanlaatuiset erot mielenterveyden ongelmien, varsinaisten sairauksien, neurologisten poikkeavuuksien ja persoonallisuushäiriöiden välillä eikä tavan kenttäkonstaapeli ehkä hahmota sellaisia olevankaan. Yleensä poliisin ammattislangissa puhutaan MT- eli mielenterveystapauksista ja kaikki jollakin tapaa erikoisesti käyttäytyvät niputetaan tämän laajan käsitteen alle. Poikkeavan käytöksen syitä ei välttämättä pyritä ymmärtämään eikä sitä ehkä pidetä edes mielekkäänä tavoitteena, kunhan virkatehtävä saadaan hoidettua ja ”vaikea” henkilö prosessissa eteenpäin.

Poliisikoulutuksessa käytävä lyhyt psykologian katsaus pohjautuu sekin melko hajanaiseen tietoon. Aiheesta aiemmin valmistuneet julkaisut ovat joko vanhentuneita, sisältäen osin virheelliseksi todettua tietoa ja paremmin aikaa kestävä tai uudempi kirjallisuus taas ei riittävästi sivua poliisin työtä, jääden näin helposti etäiseksi tavan tutkijalle tai kenttämiehelle. Aihetta syventääkseen on täytynyt lukea laajasti psykologiaa ja neuropsykiatriaa ja yksittäisten tiedonmurujen yhdistely vaatii aikaa ja asiantuntemusta tasolla, jota peruskoulutuksen aikana ei ole mahdollista saavuttaa. Erityisryhmien tuntemus asiakkaiden kuulemisessa ja toki kaikessa kohtaamisessa on kuitenkin mielestäni tärkeää ja palvelisi poliisin perustehtävien suorittamista useasta näkökulmasta.

1.1 Mikä neurologisesti epätyypillinen?

Neurologisesti epätyypillinen henkilö tarkoittaa henkilöä, jolla on autismi, ADHD, touretten syndrooma tai muu neurokirjolle sijoittuva neurologinen poikkeavuus. Jako neurologisesti tyypillisiin ja neurologisesti epätyypillisiin ei oikeastaan ole lääketieteen termi, vaan yksi neurokirjon ihmisten itsensä käyttämistä nimityksistä. Englanniksi vastaava jako on *neurotypical vs. neuroatypical*. Neurotyypilliseksi tai neuronormaaleiksi neurokirjon ihmiset kutsuvat siis kaikkia muita, jotka eivät kuulu neurokirjolle eikä heillä ole mitään neuropsykiatrista kehityshäiriötä. Neurokirjo on sekin

oikeastaan puhekielinen lyhenne ja vielä lyhempi, mutta paljolti jo vakiintunut ja paljon käytetty nimitys on nepsy.

Erilaiset nimitykset ja aiheeseen liittyvä kielenkäyttö on kirvoittanut paljon keskustelua. Monien neurokirjon ihmisten mielestä häiriön, poikkeavuuden ja sairauden kaltaiset sanat lisäävät vastakkainasettelua ja korostavat neurologista erityislaatuisuutta lääketieteellisenä tilana tai vikana, joka voidaan ja tulisi korjata. He käyttäisivät mieluummin sellaisia sanoja kuin piirre tai ominaisuus ja peräänkuuluttavat neurologisen monimuotoisuuden arvostamista sellaisenaan. Tämä on varmasti juurisyynä moniin neurokirjosta käytössä oleviin sanoihin ja synonyymeihin. Puhutaan myös neurodiversiteetistä, joka pohjaa alun perin aspergerien ja autismin kirjoon kuuluvien ihmisten esiin tuomasta ajattelutavasta 1990-luvun internet-keskusteluryhmissä.

Nykyään erilaisia vertaistukiryhmiä, liittoja, yhdistyksiä ja palveluntarjoajia on verkossa paljonkin. Heidän tavoitteinaan on lisätä tietoisuutta siitä, että neurokirjon ihmisiä on monenlaisia, nepsy-ominaisuudet voivat tuoda myös lisäarvoa eivätkä he omasta mielestään tarvitse parannusta mistään sairaudesta, vaan vain ymmärrystä erilaiseen tapaansa havainnoida maailmaa. Neurovähemmistö kaipaa siis tilaa voida olla oma itsensä – tällä hetkellä moni neurokirjon ihminen on niin sanotusti ”kaapissa” piirteidensä kanssa hyvin samaan tapaan kuin seksuaalivähemmistöjen jäsenet etenkin aiemmin. Neurodiversiteetin kannattajat ovat sitä mieltä, että neurologinen monimuotoisuus tulisi nähdä vain yksilön ominaisuutena, ei vikana sen enempää kuin eroavaisuudet sukupuolella, seksuaalisessa suuntautumisessa, rodussa tai kulttuurissa.

Kieli muokkaa todellisuutta, ja kielenkäytön seurauksista on myös otettava vastuu. Emme siis pääse eroon moninaisista määrittelyistä ja termien uudelleen arvioinnista neurokirjon asiakkaista puhuttaessa. Tarkemmista diagnooseista puhuttaessa liian ulkoistavaa ja kliinistä kielenkäyttöä on myös saatettu pitää syrjivänä. Yleensä sanan ”ihminen” käyttöä pidetään sopivana ja inhimillisenä myös neurovähemmistön piirissä, mutta toisaalta taas ”autismikirjon ihminen” on sekin joidenkin autististen mielestä holhoavaa kielenkäyttöä. Ihan vain ”autisti” on heidän kirjoissaan hyvä valinta.

Tämän opinnäytetyön työnimenä oli alkuun neurologisesti epätyypillisen kuulustelu, mutta epätyypillinen tuo sanana herkästi mielikuvia poikkeavuudesta. Henkilöstä puhuminenkin voi jonkun mielestä kuulostaa ulkoistavalta ja kylmältä, aina ei sitäkään tosin voi välttää asiatekstissä. Työtehtävällä terveydenhuolto käyttää tavallisesti nimitystä potilas, Suomessa poliisi taas käyttää hyvin yleisesti sanaa asiakas. Oikeastaan kaikki kansalaiset ovatkin poliisin asiakkaita – kuulusteluissa rikoksesta epäiltyyn, asianomistajaan ja todistajaan viitataan kaikkiin asiakkaina, ja asiakkaita ovat myös lupapalvelussa asioivat henkilöpapereita hakevat kansalaiset tai vaikkapa satunnaisen liikennepysäytyksen kohteeksi valikoituneet henkilöauton kuljettajat. Niinpä opinnäytteen nimeksi valikoitui lopulta luontevasti Neurokirjon asiakkaan kuulustelu.

1.2 Mitä hyötyä tästä on poliisille?

Neurologinen poikkeavuus altistaa henkilön myös mielenterveyden häiriöille muun muassa kuormittavuudestaan johtuen. Neurokirjolla olevien henkilöiden ominaisuudet saavat aikaan, että heitä on poliisin asiakkaina ehkä useammin kuin poliisit itse tietävätkään, sillä poikkeavia yksilöitä ei useinkaan tunnisteta. Autismin kirjon laajuutta ei hahmoteta, vaan monet puhuvat kehitysvammaisista ja pitävät kaikkia kirjolla olevia heikkolahjaisina. Aspergerin syndroomaisen käytös saatetaan samaistaa esimerkiksi vakavasti mielenterveyden häiriöisen pakko-oireiseen toimintaan. ADHD-henkilöitä saatetaan pitää arvaamattomina narkomaaneina. Kielellisen ilmaisun erityispiirteitä, kuten autistisen usein mustavalkoista tai muuten poikkeavaa kielenkäyttöä ei ymmärretä kirjaimellisesti, vaan etsitään merkkejä kieroilusta. Vuorovaikutuksen haasteita ei nähdä vaikutusmahdollisuuksina vaan usein vain asiakkaan hankalana käytöksenä. Lyhyesti sanottuna tällaiset asiakkaat määritellään MT-tapauksiksi, joihin ei kannata sen kummemmin perehtyä.

Erikoisen käytöksen takana voi kuitenkin toisinaan piillä poikkeuksellista erityislahjakkuutta kuten valokuvamuisti, piirustustaito tai vaikkapa kyky muistaa jokaisen näkemänsä auton rekisteritunnukset, jolloin henkilön ominaisuuksista voi olla arvaamatonta hyötyä esimerkiksi tämän toimiessa todistajana. Toisaalta neurologisesti poikkeavan henkilön ollessa rikoksen tekijänä voi rikollisen toiminnan juurisyihin puuttumisessa neurologisten tekijöiden oikea-aikainen huomioiminen olla suuressa roolissa. Tällaisia asiakkaita ovat etenkin ADHD-tapaukset, jotka myös lasketaan neurokirjolle ja usein oireilevat syrjäytymällä. Mielen kaaosta pyritään myös lääkitsemään päihteillä, etenkin jos diagnoosia ei ole eikä asiakas ole saanut muutenkaan apua oireisiinsa.

Elämänhallinnan puutteen syyt voivat olla hoidettavissa, ja rikoskierteeseen puuttuminen on mahdollisuus, joka kannattaa käyttää. Tutkimuksista tiedetään, että rikoksen tai turvallisuutta heikentävän häiriön ennalta estäminen aina taloudellisesti kannattavampaa kuin seurausten hoitaminen, puhumattakaan ennalta estämisen vaikeammin mitattavasta inhimillisestä arvosta. (Sisäministeriö 2018, 11.) Lisäksi on tietysti huomioitava neurokirjolla olevan oikeusturva. Neurokirjon henkilö on usein haavoittuvassa asemassa ja helppo saalis rikosentekijöille, ja erityispiirteet on huomioitava rikosprosessissa myös tämän ollessa asianomistajana.

On huomattava, että neurokirjon henkilöitä työskentelee myös poliisissa, ja aina heillä itsellään ei ole tietoa siitä, mistä omat henkilökohtaiset ominaisuudet saattavat juontaa juurensa. Itsetuntemus on hyväksi kuulustelijaksi kehittymisen edellytys (Nyman 2013, 196), joten aiheeseen tutustuminen voi olla poliisimiehen ammattitaitoa kehittävää tältäkin kannalta.

Alan kirjallisuutta on saatavilla jopa melko kattavastikin. On puuttunut vain poliisinäkökulmasta tehty kooste, jonka myös aiheetta lähemmin tuntematon poliisimies jaksaisi lukea ja hyödyntää

kuulusteluissa ainakin tyydyttävällä tasolla. Opinnäytetyön tarkoituksena on tuoda irralliset tiedot poliisimiehen ulottuville ja tukemaan virkatehtävien suorittamisessa. Tässä kirjallisuuskatsauksessa keskitytään aikuisten neurokirjon asiakkaiden kuulusteluun.

Opinnäytetyö on merkittävä sitä ajatellen, että neurologista epätyypillisyyttä osattaisiin jatkossa paremmin tunnistaa, huomioida ja hyödyntää poliisin työssä. Käsittelen aihetta enimmäkseen poliisin perustyön näkökulmasta ja pyrin pitämään tekstin mahdollisimman käytännönläheisenä: käyn läpi, millainen konkreettinen vaikutus neurologisella poikkeavuudella on kuulusteltavan eri rooleihin rikoksesta epäiltynä, asianomistajana ja todistajana sekä miten poliisi voi parhaiten reagoida kuultavan käytökseen ja jopa hyötyä kuultavan käytösmaalleista.

Neurokirjon henkilön kuulustelussa huomioitavat asiat poliisin näkökulmasta on tässä tiivistetty yhteen ajantasaiseen tietopakettiin, josta kenttämiehen tai tutkijan on tarvittaessa helppo tarkistaa ne ennen erityispiirteisen kuulustelua. Kenttämuistionomainen tarkistuslista löytyy opinnäytetyön lopusta, sen viimeiseltä sivulta.

Tavoitteena on ollut saattaa työ kaikkien sitä tarvitsevien helposti saataville. Opinnäytetyö perustuu yksinomaan avoimiin lähteisiin ja tilastoihin, joten lopputuote on täysin julkinen.

2 TUTKIMUSKYSYMYKSET JA TUTKIMUSMENETELMÄ

Opinnäytetöitä ja julkaisuja poliisityöstä erityispiirteisten kanssa on tehty ennenkin, mutta ne ovat osin tiedoiltaan vanhentuneita tai käsittelevät neurokirjolla olevan kohtaamista poliisityössä yleisellä tasolla tai yksinomaan valvonta- ja hälytystoiminnan näkökulmasta. Tämän opinnäytetyön tarkoitus on rajata aihe vuorovaikutukseen neurologisesti epätyypillisen kanssa nimenomaan kuulusteluissa.

Tätä silmällä pitäen olen rajannut opinnäytteen tutkimuskysymykset seuraaviin:

1) Neurokirjolla olevan oikeusturvan toteutuminen. Miten voidaan varmistaa kuulusteluissa?

2) Näytön hankkiminen (rikosten paljastaminen ja selvittäminen). Menetetäänkö tällä hetkellä arvokasta näyttöä poikkeusyksilöille toimivien kuulustelutekniikoiden tai poliisin asiantuntemuksen puutteessa? Miten tähän tietoon päästäisiin käsiksi?

3) Rikosten ennalta estäminen. Kuinka paljon neurokirjon henkilöitä on rikoksen tekijöinä, entä uhreina? Olisiko kuulusteluissa odotettavissa parempia tuloksia, jos neurokirjon henkilön ominaisuudet huomioitaisiin useammin? Millaisia vaikutuksia ja konkreettisia säästöjä saataisi, jos

niin johdettua kuin poliisityön arjessakin tapahtuvaa ennalta estävää toimintaa voitaisiin kohdentaa näihin henkilöihin paremmin?

2.1 Tutkimusmenetelmä: Kirjallisuuskatsaus

Tieteellisessä tutkimuksessa on olennaista käytetyn tieteellisen metodin arviointi. Tutkimus on pohjimmiltaan järkipäristä ja järjestelmällistä tiedonhankintaa, ja siinä on noudatettava tieteelliseen työhön kuuluvia periaatteita. Metodi koostuu toiminnoista, joiden avulla tutkija tuottaa havaintoja, sekä säännöistä, joiden avulla havaintoja tulkitaan ja muokataan. Kun metodi on tarkkaan määritelty, vähentää se omiin ennakkoluuloihin perustuvaa todistelua ja epämääräiseen intuition perustuvaa analyysiä, jotka eivät ole tieteen tunnusmerkkejä eikä niitä tule tieteessä hyväksyä. (Salminen 2011, 1.)

Kirjallisuuskatsaus on tutkimusmenetelmä, jossa tutkitaan tehtyä tutkimusta. Sen avulla kootaan tutkimuksien tuloksia, joiden pohjalta saadaan uusia tutkimustuloksia – tehdään siis ”tutkimusta tutkimuksesta”. Kirjallisuuskatsauksen avulla saadaan muodostettua kokonaiskuvaa jo tehdystä tutkimuksesta, pyritään tunnistamaan ongelmia ja mahdollisesti luomaan uutta teoriaa. Ari Salminen esittelee opetusjulkaisussaan kirjallisuuskatsausten eri variaatioita ja niiden tavoitteiden mukaan ilmeneviä eroavaisuuksia. (Salminen 2011, 3–4.)

Tutkimustekniikkana kirjallisuuskatsaus on yhdistelmä kvalitatiivista ja kvantitatiivista metodia, ns. *mixed method*. Kirjallisuuskatsaus on toisinaan ymmärretty hiukan suppeasti, mutta todellisuudessa kirjallisuuskatsauksen tyyppejä on useita. Salminen tekee jaon kolmeen alatyyppeihin, jotka ovat kuvaileva kirjallisuuskatsaus, systemaattinen kirjallisuuskatsaus ja meta-analyysi. (Salminen 2011, 6.)

2.1.1 Kuvaileva kirjallisuuskatsaus

Kuvaileva kirjallisuuskatsaus, toiselta nimeltään traditionaalinen kirjallisuuskatsaus, on niin sanottu yleiskatsaus, joka ei ole kovin tiukkojen tai tarkkojen sääntöjen rajoittama, ja se on myös yksi yleisimmistä käytetyistä perustyypeistä. Aineiston valintaa ei ole metodisin säännöin rajattu ja aineistot ovat laajoja, mikä mahdollistaa ilmiön laaja-alaisen kuvauksen. Tutkimuskysymykset ovat kuitenkin väljempiä kuin meta-analyysissa tai systemaattisessa analyysissa. Kuvailevaa kirjallisuuskatsausta voi käyttää itsenäisenä metodina tai tuoda sen avulla uusia tutkittavia ilmiöitä systemaattista kirjallisuuskatsausta varten. Kuvailevasta kirjallisuuskatsauksesta on kaksi hiukan erilaista variaatiota, narratiivinen ja integroiva katsaus. Integroivalla katsauksella on paljon yhteistä systemaattisen katsauksen kanssa. (Salminen 2011, 6.)

Narratiivista kirjallisuuskatsausta pidetään metodisesti kevyimpänä kirjallisuuskatsauksen muotona. Siitä voidaan erottaa kolme toteutustapaa: toimituksellinen, kommentoiva ja yleiskatsaus. Toimituksellinen katsaus on yleensä lehden tai artikkelin teemaa tukeva lyhyt katsaus, jossa ei käytetä kovin montaa lähdettä. Kommentoiva katsaus taas pyrkii herättämään keskustelua ja kirjoittajan oma mielipide voi näkyä melko vahvastikin. Toteuttamistavoista laajin on yleiskatsaus. Sen tarkoituksena on tiivistää aiempia tutkimuksia. Analyysin muoto on kuvaileva synteesi, ja yhteenveto on ytimekäs ja johdonmukainen. Tavoitteena on ajantasaistaa tutkimustietoa eikä niinkään tarjota analyttisintä tulosta. Narratiivisen katsauksen luonne voi joskus olla kriittinen ja johdatteluvakin. (Salminen 2011, 7.)

Integroiva katsaus taas on käyttökelpoinen silloin, kun tutkittavaa ilmiötä halutaan kuvata mahdollisimman monipuolisesti. Se on hyvin lähellä systemaattista katsausta, mutta siinä on enemmän narratiivisia mausteita. Narratiivisesta katsauksesta integroiva katsaus eroaa siten, että kriittinen tarkastelu kuuluu siihen olennaisena osana, kun taas narratiivisessa katsauksessa se on enemmänkin vapaaehtoista. (Salminen 2011, 7–8.)

2.1.2 Systemaattinen kirjallisuuskatsaus

Perustyypeistä toinen on systemaattinen kirjallisuuskatsaus. Se on tiivistelmä aihepiirin aiempien tutkimusten keskeisestä sisällöstä. Tutkija käy läpi hyvinkin runsaasti tutkimusmateriaalia ja pyrkii asettamaan tutkimuksen oman tieteenalansa sekä myös historialliseen kontekstiin.

Systemaattisessa kirjallisuuskatsauksessa pystytään esittämään tutkimusten tuloksia tiiviissä muodossa ja arvioimaan niiden johdonmukaisuutta. Systemaattisuuden avulla pyritään luomaan kriteerejä, jotka tuovat tutkimukselle uskottavuutta tieteellisessä mielessä. Systemaattisen kirjallisuuskatsauksen valmistumisprosessissa olennainen vaihe on hakutulosten seulominen ja materiaalin metodologinen valinta. Pyrkimyksenä on löytää katsaukseen laadukkain mahdollinen materiaali ja arvioida materiaalien laatua kattavasti. Lopuksi tulokset syntetisoidaan. (Salminen 2011, 10.)

2.1.3 Meta-analyysi

Kolmas perustyyppi on meta-analyysi. Se jaetaan vielä kahteen perussuuntaukseen, jotka ovat kvalitatiivinen ja kvantitatiivinen meta-analyysi. Kvalitatiivinen meta-analyysi jakautuu vielä kahtia tulkitsevampaan ja kuvailevampaan metasynteesiin sekä matemaattisempaan metayhteenvetoon, joka lähestyy jo kvantitatiivista meta-analyysia. Metasynteesi on lähellä systemaattista kirjallisuuskatsausta, mutta se pyrkii enemmän selittämään tutkittavia ilmiöitä ja yhdistämään niistä esiin nostettuja fraaseja, vertauskuvia, käsitteitä ja ideoita vertailua varten. Kvantitatiivisessa meta-analyysissa yhdistellään tutkimustuloksia ja analysoidaan niitä tilastotieteen keinoin. Se onkin metodisesti vaativin kirjallisuuskatsauksen muoto ja edellyttää tuottajaltaan osaamista

tilastotieteistä. Aineiston tulee olla korkeatasoista ja sen valintaan käytetyt kriteerit selkeät. (Salminen 2011, 13–14.)

2.2 Valittu tutkimusmetodi

Tämän opinnäytetyön tutkimusmenetelmänä on narratiivinen yleiskatsaus. Narratiivisella otteella voidaan järjestää niin sanottua ”tapahtumien maisemaa”, jossa epäyhtenäistä tietoa pystytään järjestämään jatkuvaksi tapahtumaksi (Salminen 2011, 7). Pyrin tuomaan esille neurokirjon erityispiirteistä saatavilla olevaa aiheen kannalta olennaista tietoa, saatavan tutkimus- ja asiantuntijatiedon eri näkökohtia, sekä myös yhteiskunnallisen keskustelun tämänhetkistä tilaa. Katsauksen ei kuitenkaan ole tarkoitus olla kaikenkattava analyysi eikä tutkimusaineistoakaan ole ollut tarkoituksenmukaista seuloa pitkällisesti, vaan priorisoin katsauksessa selkeyttä ja helppolukuisuutta. Salmisen mukaan narratiivisen yleiskatsauksen avulla on mahdollista ”tuottaa opiskelijoille ajankohtaista tietoa, johon ei aina muun tieteellisen kirjallisuuden avulla pystytä” (Salminen 2011, 7) – ja se on myös tämän opinnäytteen tavoite.

3 NEUROKIRJON KÄSITTEET

Tässä osiossa käyn läpi aihetta silmällä pitäen olennaisimmat termit, määritelmät ja oireistot neurokirjon käsitteisiin liittyen lääketieteen ja neuropsykologian näkökulmasta. Tarkoitukseni ei ole tehdä kattavaa tieteellistä listausta oireiden esiintyvyydestä, neurobiologisista havainnoista, diagnostiikasta ja selitysmalleista koskien mahdollisia syntymekanismia, vaan esitellä lyhyesti neurokirjon asiakkaiden päätyyppejä, joita poliisi kohtaa työssään useimmin.

3.1 Kehitykselliset neuropsykiatriset häiriöt

Neuropsykiatria on oppi psyykkisistä häiriöistä, jotka johtuvat aivojen poikkeavasta toiminnasta tai vauriosta, kuten aivosairaudesta. Neurokirjon häiriöistä autismikirjon häiriöt (*autism spectrum disorder*, ASD) sekä aktiivisuuden ja tarkkaavaisuuden häiriöt (*attention deficit hyperactivity disorder*, ADHD), joihin tässä opinnäytteessä keskitytään, ovat synnynnäisiä oireyhtymiä, jotka ilmenevät jo lapsuudessa. Tällöin puhutaan kehityksellisistä neuropsykiatrisista häiriöistä. Autismin pääoireiksi luetaan kommunikaation ja vuorovaikutuksen vaikeudet, rajoittuneet kiinnostuksen kohteet sekä toistavanluonteinen käyttäytyminen. ADHD:n keskeisiä oireita ovat hankaluudet toiminnanohjauksessa ja tunnesäätelyssä, aktiivisuuden ja tarkkaavaisuuden ongelmat sekä muistihäiriöt. (Virta & Koponen 2019, 362.) Kehitykselliset neuropsykiatriset häiriöt pitävät sisällään myös Touretten oireyhtymän, kapea- ja laaja-alaiset kehitykselliset oppimisvaikeudet,

kehitysvammat ja muut kehitykselliset neuropsykiatriset häiriöt. (Korkeila, Leppämäki & Virta 2011, 293.)

Neuropsykiatrian ja -psykologian termistö ja diagnoosikriteeristöt ovat muuttuneet vahvasti viime vuosikymmeninä ja murros on edelleen käynnissä, vaikkakin jotkin määritelmät ovat jo selvästi hiukan vakiintuneet. Etenkin korrektista kielenkäytöstä neurokirjon häiriöihin liittyen käydään jatkuvaa vilkasta keskustelua. Neurokirjon henkilöt itse eivät suinkaan kaikki pidä tilaansa sairautena, vaan ominaisuutena, ja monet suhtautuvat erilaisuuteensa ylpeydellä. Puhutaan jopa supervoimista, ja eittämättä neurokirjon henkilöiden erityislaatuisuus pitääkin sisällään myös hyödyllisiä ominaisuuksia. Yhteistä häiriöille ja diagnoosikelpoisuudelle on kuitenkin se, että ne rajoittavat ja vaikeuttavat elämää merkittävästi ainakin joissakin arjen asioissa, jotka neurologisesti tyypillisille henkilöille eivät aiheuta hankaluuksia. Usein diagnoosin saaminen saattaakin olla valtava helpotus, kun elämänhallinnan ongelmille löytyy mitattavissa oleva määritelmä ja selitys. (Virta & Koponen 2019, 368.)

3.1.1 Autismikirjon häiriöt (ASD)

Autistisia henkilöitä on väestöstä noin prosentti. Autismin syitä ei vielä täysin ymmärretä, vaikka neurobiologian havainnoilla ja geenitutkimuksilla onkin saatu viitteitä jonkinlaisesta hermostollisesta poikkeavuudesta ja vahvaa periytyvyyttä on huomattavissa. Autismikirjon häiriöistä (*autism spectrum disorder*, ASD) kertovat ensimmäiset tapauskertomukset ovat peräisin jo 1300-luvulta. Oirekuvan nimi ja autismin käsite länsimaisessa lääketieteessä on kuitenkin peräisin vuodelta 1943, jolloin Leo Kanner kuvasi infanttiin autismin ja vuotta myöhemmin tutkimuksensa julkisti Kannerista tietämättä samanaikaisesti aihetta tutkinut Hans Asperger, jonka mukaan nimettiin Aspergerin oireyhtymä (AS).

Diagnostiset luokitukset ovat eläneet paljon ja autismin alaryhmiä on aiemmin luokiteltu useampia, kun taas nykyään keskitytään enemmänkin haittojen vaikeusasteisiin. ICD-10-tautiluokituksessa autismikirjoon on määritelty kuuluvaksi lapsuusiän autismi, epätyypillinen autismi ja Aspergerin oireyhtymä, sekä harvinaisempina Rettin oireyhtymä ja muu lapsuusiän persoonallisuutta hajottava kehityshäiriö. Vuonna 2013 otettiin käyttöön DSM-5-luokitus, jossa lapsuusiän autismi, AS ja muut autismikirjon häiriöt yhdistettiin yhden ASD-sateenvarjodiagnoosin alle ja pääoireet tiivistettiin kolmesta pääluokasta kahteen. Tulevan ICD-11-luokituksen myötä on jatkossa tarkoitus määritellä autismin kirjion häiriö kolmiportaisella asteikolla oireiden vakavuuden ja tuen tarpeen pohjalta ja jättää alaryhmien luokittelut vähemmälle. (Castrén ym. 2021, 295.) Näin oirekirjon monimuotoisuus saadaan paremmin huomioitua (Virta & Koponen 2019, 369).

Autismin kirjion häiriön ydinoireita ovat sosiaalisten taitojen ja vastavuoroisuuden puute, vähäinen tunteiden ja kiinnostuksen kohteiden jakaminen, epätavallinen kielellinen ja ei-kielellinen viestintä,

puutteet ilmeiden ja eleiden ymmärtämisessä ja käytössä sekä vuorovaikutussuhteiden kehittämisessä. Käytöstä on vaikea sovittaa vaihtuviin sosiaalisiin yhteyksiin, kehonkieli voi olla jäykkää ja kömpelöä ja etenkin katsekontakti on usein poikkeava, joko häiritsevän intensiivinen tai välttelevä. Ilmeet ja eleet saattavat olla tilanteeseen sopimattomia, valikoimaltaan rajoittuneita tai huomiota herättävän erikoisia muihin verrattuna.

Äänen intonaatio, puheen rytmi ja äänenvoimakkuus voivat olla poikkeavia ja kielenkäyttö epätavallisen muodollista tai kaavamaisista. Monimutkaisten sivistyssanojen käyttö tilanteeseen sopimattomassa yhteydessä on varsin tyypillistä ASD-piirteisille. Kavereiden saanti on hankalaa eikä autistinen henkilö välttämättä ole kovin kiinnostunutkaan olemaan tekemisissä ikätovereidensa kanssa. ASD-oireiset henkilöt saattavat kylläkin hakeutua muiden seuraan, mutta tekevät sen omilla ehdoillaan: keskustelusta puuttuu vastavuoroisuus ja siitä muodostuu dialogin sijasta monologi. Muiden sosiaalisten signaalien ymmärtäminen, viestinnän tulkitseminen ja ylipäättään toisen asemaan asettuminen on haastavaa. (Virta & Koponen 2019, 372.) Lisäksi voi olla aleksitymiaa eli vaikeutta tunnistaa ja kuvata omia sekä muiden tunteita, tai prosopagnosiaa eli kasvosokeutta. Autisti ei siis välttämättä lainkaan muista henkilöä, jonka on tavannut vaikka vain hetki sitten, ellei paina tästä mieleensä jotakin erityistuntomerkkiä.

Toinen pääryhmä autistisen häiriön oireista pitää sisällään käyttäytymismallit, jotka ovat luonteeltaan rajoittuneita, toistavia ja rutiininomaisia. Ilmenemismuotoja ovat muun muassa kaavamainen liikkuminen, toistuvat motoriset liikkeet ja sanojen toistaminen. Mielenkiinnon kohteet ovat kapea-alaisia ja harrastukseen uppoutuminen niin kokonaisvaltaista, että se rajoittaa ja vaikeuttaa muuta elämää. Autistinen henkilö vaatii asioiden pysymistä samanlaisena ja hänellä voi olla tarve tehdä tietyt asiat aina samalla tavoin, esimerkiksi syödä samaa ruokaa joka päivä tiettyyn aikaan tai kulkea täsmälleen sama reitti askelen tarkkuudella. Lisäksi on yli- tai alireagoivuutta aistiärsykkeille, joka voi ilmetä välinpitämättömyytenä kylmälle, kuumalle tai kivulle. Voi olla liiallista esineiden haistelua ja koskettelua ja voimakasta mielenkiintoa valoihin tai liikkeeseen. (Virta & Koponen 2019, 372–373.) Toisaalta vaikkapa vaatteen materiaali voi ärsyttää ihoa kohtuuttomasti tai vaatteiden saumat voivat häiritä niin, että vaatteita on pidettävä nurinpäin.

Ympäristön äänet voivat kuormittaa niin paljon, että luokkatilassa tai aikuisena avokonttorissa työskentely voi olla mahdotonta. Pienetkin muutokset rituaalinomaisissa arjen rutiineissa voivat aiheuttaa äärimmäistä stressiä ja tuskastumista. Vuorokausirytmä on usein poikkeava ja unihäiriöt varsin yleisiä. Motoriikassa voi olla haasteita, kuten lihasjänteiden ongelmia ja koordinaatiovaikeuksia. Toimintojen automatisoituminen on hidasta ja kun taidot lopulta opitaan, niiden soveltaminen voi olla työlästä. Rutiinien suosiminen voikin itse asiassa olla tapa kompensoida puutteellista automatisoitumista. Päätöksenteko, toiminnan aloittaminen ja myös siitä irrottautuminen voivat aiheuttaa merkittäviä haasteita. Henkilö uppoutuu tekemiseen niin syväälle,

että muu maailma unohtuu. Työn jälki saattaa olla erittäin hyvää johtuen perusteellisesta yksityiskohtiin keskittymisestä, mutta ulospäin toiminta voi vaikuttaa hitaalta ja juuttuvalta. (Virta & Koponen 2019, 373.)

3.1.2 Aspergerin syndrooma (AS)

Aspergerin oireyhtymä oli aiemmin omana diagnoosinaan yhtenä autismin alalajeista, mutta uusimmassa tautiluokituksessa se on jätetty pois ja ”asseista” on alettu puhua yhtä lailla autisteina. Tautiluokituksen muutos on herättänyt paljon keskustelua ja huoltakin autististen henkilöiden, heidän läheistensä sekä asian parissa työskentelevien keskuudessa. Laaja tutkimustyö ei ole kuitenkaan antanut näyttöä siitä, että AS eroaisi olennaisesti autismista, ja tästä syystä muutokseen päädyttiin. (Virta & Koponen 2019, 369.)

Melkein jokainen hiukankin enemmän mediaa seurannut on kuullut puhuttavan Aspergerin syndroomaisista: pikkuvanhoista, omalaatuisista tiedemiehistä ja taiteilijoista, jotka herättävät huomiota ja kummastusta omituisella käytöksellään ja poikkeuksellisilla erikoistaidoillaan. Aspergerin syndroomainen saattaa olla korkeasti koulutettu superlahjakkuus matemaattisesti ja loogisesti vaativissa aineissa, mutta ei millään opi arjen askareita, kuten aikatauluttamista, ruuanlaittoa tai kengännauhojen solmimista. (Antin 2007, 6.) Historiasta esimerkkeinä arvellaan mahdollisia Asperger-henkilöitä olleen muiden muassa sellaiset suurmiehet kuin Albert Einstein, Ludvig van Beethoven, Charles Darwin ja Isaac Newton. Tuohon aikaan autismin kirjoa ei tunnettu käsitteenä, joten arviot perustuvat tutkijoiden päätelmiin. Nykyajan tunnetuista henkilöistä diagnoosin saaneita ovat esimerkiksi ilmastoaktivisti Greta Thunberg, näyttelijä Sir Anthony Hopkins, yrittäjä, sijoittaja ja keksijä Elon Musk ja suomalaisista muun muassa juontaja, toimittaja ja kolumnisti Tuomas Enbuske sekä jo edesmennyt laulaja-lauluntekijä, sanoittaja, runoilija ja kansantaiteilija Juice Leskinen.

Tekniikan alalla autistisia henkilöitä pidetään arvossa loogisuutensa ja virhesilmänsä takia, ja heitä onkin paljon esimerkiksi ohjelmoijina. Jotkut työnantajatkin ovat heränneet huomaamaan autistien kyvykkyyden, ja pohjoismaissa on joissakin yrityksissä jopa kohdennettu rekrytointia nimenomaan Asperger-ihmisiin. (Sipola, Yle 8.3.2020.) AS-henkilöitä kuvataan tunnontarkoiksi, huolellisiksi ja tinkimättömän rehellisiksi. AS onkin usein yleistetty lähinnä erittäin lahjakkaiden ja hyvätasoisten henkilöiden ongelmaksi, mikä on herättänyt hämmennystä silloin, kun AS-diagnoosin saanut ei olekaan erityisen älykäs.

Useimmat AS-henkilöt kuitenkin kärsivät ominaisuuksistaan ja normaali elämä yhteiskunnan osana on vaikeaa. Etenkin naiset ovat etevämpiä peittämään erityispiirteisyytensä, pystyvät tietoisesti opettelemaan sosiaalisia taitoja ja selviävät työelämässä yleensä miehiä paremmin, joskin muita kuormittuneempina, mikä johtaa alidiagnosointiin ja näin he jäävät herkemmin ilman apua. (Castrén

ym. 2021, 296.) Tätä ajatellen tautiluokituksen muutos voi selkeyttää ajattelua, kun keskitytään enemmän tuen tarpeeseen ja ymmärretään, että autistisia henkilöitä on monen tasoisia ja heillä on kaikilla omat yksilölliset piirteensä.

3.1.3 Kehitysvammaisuus

On arvioitu, että autistisista henkilöistä 45–55 % on älyllisesti kehitysvammaisia – joidenkin tahojen mukaan jopa 70 % (Virta & Koponen 2019, 373). Siinä missä lievästi autistinen tai älyllisesti keskivertoa jopa huomattavasti paremminkin suoriutuva asperger-tyyppinen autistinen henkilö voi onnistua peittämään oireensa ulkopuolisilta ja elämään lähes normaalia elämää, tarvitsee kehitysvammaisen autisti aikuisenakin toisten apua. Mitä vaikeampi kehitysvamma on kyseessä, sitä suurempi on avun tarve. Käyttäytymisen ongelmat voivat vaikeutuakin iän myötä, erityisesti jos henkilöllä on lisäksi epilepsia tai muu oheissairaus. Pakko-oireet, aistipoikkeavuudet ja muutoksen sietämisen vaikeudet ilmenevät esimerkiksi väkivaltaisuutena, hyperaktiivisuutena, itsetuhoisuutena tai epäsovivana seksuaalisena käyttäytymisenä. (Castrén ym. 2021, 298.) Raivokohtaukset voivat olla pelottavia. Vaikeasti kehitysvammaisella autistilla ei vain ole keinoja kuormittavien tuntemustensa käsittelyyn.

3.1.4 Aktiivisuuden ja tarkkaavuuden häiriö (ADHD)

ADHD (*attention deficit hyperactivity disorder*) on hieman yleisempi aikuisväestössä kuin autistiset häiriöt. Aikuisilla ADHD:ta esiintyy noin kolmella prosentilla väestöstä ja uusimpien analyysien mukaan jopa yli 7 % alle 18-vuotiaista kärsii siitä. (Korkeila ym. 2021, 282.) Aiemmin Suomessa on käytetty virallisena nimitystä lievä aivotoiminnan häiriö, MBD (*minimal brain disfunction*), ja pohjoismaissa on ollut käytössä myös DAMP (*deficits in attention, motor control and perception*). Suomeksi puhutaan tarkkaavuus- tai tarkkaavaisuus- ja ylivilkkaushäiriöstä. (Michelsson ym. 2000, 11.) Vuosituhannen vaihteesta saakka yhteisnimityksenä ja puhekieleenkin vakiintuneena ilmauksena on kuitenkin ollut ADHD. Ilman ylivilkkautta ilmenevää keskittymisen ja tarkkaavuuden häiriötä, joka on yksi kolmesta alatyypistä ja naisilla yleisempi, kutsutaan myös ADD:ksi.

ADHD:n syntymekanismista on hiukan enemmän tietoa kuin autismista. Häiriön periytyvyys on merkittävä, mutta myös ympäristötekijät vaikuttavat. Riskitekijöitä ovat muun muassa synnytykseen liittyvät vammat sekä äidin raskaudenaikainen tupakointi, alkoholin tai huumeiden käyttö ja stressi. ADHD:sta on saatu tietoa aivojen kuvantamisella ja geenitutkimuksella, ja sitä voidaan onnistuneesti hoitaa myös lääkkeellisesti, toisin kuin autismia. (Korkeila ym. 2021, 283.)

ADHD:n keskeiset oireet ovat yliaktiivisuus, impulsiivisuus ja tarkkaavuuden säätelyn ongelmat. Päätyyppejä on kolme: pääasiassa tarkkaamaton, pääasiassa yliaktiivinen ja impulsiivinen sekä näiden yhdistetty ilmenemismuoto. (Virta & Koponen 2019, 364.) Häiriö huomataan yleensä jo

varhaislapsuudessa ja viimeistään kouluaikana se aiheuttaa hankaluuksia. Tarkkaamattomuuden aiheuttamat ongelmat eivät johdu uhmakkuudesta tai kyvyttömyydestä ymmärtää ohjeita, vaan henkilön keskittyminen käsillä olevaan asiaan katoaa toistuvasti. Lapsi voi olla levoton, jättää huomiotta yksityiskohtia eikä jaksaa keskittyä yhteen asiaan pitkään.

Kokemuksista oppiminen ja ohjauksen vastaanottaminen on vaikeaa ja toiminnan ohjauksessa ja suunnittelussa, esimerkiksi koulu- tai työtehtävien valmiiksi saamisessa on haasteita. Henkilö saattaa aloittaa tehtävän, mutta ajatus harhailee ja hän päätyykin tekemään jotain muuta – niinpä tehtävät jäävät kesken ja aloitettuja projekteja voi olla samanaikaisesti käynnissä suuria määriä. Pitkäjänteistä paneutumista vaativien tehtävien kohdalla aloittamisen vaikeus voi olla ylitsepääsemätön. Aikuisenakin ADHD-henkilö häiriintyy ulkopuolisista ärsykkeistä ja vaikuttaa olevan omilla ajatuksissaan, vaikka ympäristössä ei olisikaan mitään häiriötekijää. Tärkeät tavarat kuten lompakko, puhelin tai silmälasit katoavat herkästi, laskut jäävät maksamatta, sovitut asiat ja tapaamiset unohtuvat. Ajanhallinta ja ajantaju on hankalaa ja ADHD-henkilö saattaakin olla poikkeuksetta myöhässä. (Korkeila ym. 2021, 285.)

Yliaktiivisuuden ja impulsiivisuuden oireet ovat ADHD:n ulospäin selkeimmin näkyvä ilmenemistapa. Ylivilkkaus näkyy hermostuneena liikehdintänä, kuten kiemurteluna, käsien ja jalkojen liikutteluna, ylettömänä puhumisena, keskeyttämisenä, toisten lauseiden täydentämisenä, rajojen huomiotta jättämisenä ja hankaluutena tehdä ylipäänsä mitään rauhallisesti. Ylivilkas henkilö lähtee usein liikkeelle tilanteessa, joissa tulisi istua paikallaan, kuten luokkahuoneessa, kokouksessa tai ravintolassa ja näyttää olevan ”jatkuvasti menossa”. Hänellä voi olla toistuvia vaikeuksia odottaa vuoroaan jonottaessa ja hän saattaa tuppautua muiden tehtäviin ja asioihin kysymättä. Nuorilla ja aikuisilla nämä selkeimmin näkyvät oireet näyttäisivät myös vähenevän eniten iän myötä. Motorinen levottomuus ei silti täysin katoa myöhemminkään, vaan ikään kuin muuttuu muotoaan sisäiseksi. Monet aikuiset kuvaavat jatkuvaa rauhattomuuden tunnetta. (Korkeila ym. 2021, 286.) ADHD:sta onkin usein sanottu, että se tuntuu siltä, kuin pään sisällä olisi samaan aikaan kaikki tv-kanavat päällä.

ADHD aiheuttaa elämänhallinnan ongelmia monilla osa-alueilla ja vaikuttaa negatiivisesti toimintakykyyn. ADHD-henkilöissä on todettu vähemmän huippuälykkäitä yksilöitä, mutta se voi olla seurausta alisuoriutumisesta älykkyystesteissä ja vastaavissa keskittymistä vaativissa tilanteissa. ADHD-henkilöt joutuvat myös muita herkemmin liikenneonnettomuuksiin, koska he toimivat vaaratilanteissa useammin varomattomasti ja hetken mielijohteesta. Ylinopeussakkoja on enemmän kuin muilla, ja jos ADHD on kovin vaikeaoireinen, ajoterveysvaatimukset eivät täyty ollenkaan. (Korkeila ym. 2021. 288.) Rikoksesta tuomitukseen joutumisen riski on moninkertainen ja vankiloissa ADHD-henkilöt ovat yliedustettuina yleisväestöön nähden. Tätä selittänevät

elämyshakuisuus, impulsiivisuus ja tunnesäätelyn vaikeudet yhdistettyinä ADHD:n kanssa usein samanaikaisesti esiintyviin käytös- ja päihdehäiriöihin. (Kara ym. 2021, 853.)

Tarkkaavuushäiriö ei tarkoita, etteikö ADHD-henkilö pystyisi keskittymään koskaan mihinkään, vaan hänen tarkkaavuuden säätelyssään on ongelmia. Itseä kiinnostaviin asioihin keskittyminen voi onnistua aivan hyvin ja siihen saattaa jopa uppoutua täysin, niin ettei havainnoi muuta maailmaa lainkaan. Ilmiötä kutsutaan hyperfokukseksi. Parhaimmillaan ”hurahtaminen” onkin voimavara ja rikkaus työelämässä. ADHD-henkilö voi olla huomattavan energinen, sanavalmis ja rohkea, ja tällä voi olla myös tavallista luovempi ajattelutapa. Kilpaurheilijoissa on paljon ADHD-ihmisiä ja moni ajautuu muutenkin liikkuviin tai fyysisiin töihin, joissa ei edellytetä pitkiin kehitysprojekteihin sitoutumista. Pitkään ADHD:n oireiden kanssa sinnitellyt aikuinen kehittää usein kompensatiokeinoja ja harjoituksen myötä oppii selviämään arjesta. Tällä tapaa ADHD-aikuinen pääsee hyödyntämään vahvuuksiaan ja voi pärjätä elämässä erittäinkin hyvin. (Korkeila ym. 2021, 287.)

3.1.5 Päällekkäiset diagnoosit

On tavallista, että ADHD ja ASD ilmenevät henkilöllä samanaikaisesti, ja oireyhtymillä on tutkittu olevan myös jaettua geneettistä taustaa. Monet ilmenemismuodot, kuten toiminnan ohjauksen vaikeus ja puheen töksähtelevyys, voivat antaa viitteitä kummasta tahansa oireistosta ja ilman tarkempaa perehtymistä on mahdotonta määritellä, mistä on kyse. Niinpä henkilön diagnoosi on aina tehtävä huolellisesti ja neuropsykologinen tutkimus on syytä toteuttaa laaja-alaisena, etenkin ajatellen henkilön kuntoutusta. Esimerkiksi ADHD:ssa lääkitys on toimivaksi todettu hoitomuoto ja usein kohentaa neurokirjon henkilön elämänlaatua huomattavasti, mutta jotkut autismin kirjon ihmiset ovat poikkeuksellisen herkkiä lääkkeiden sivuvaikutuksille, ja lääkitys voi jopa pahentaa oireilua. (Virta & Koponen 2019, 375.)

3.2 Neuropsykiatrinen oheishäiriöisyys

Neurokirjon henkilöistä jopa suurimmalla osalla on lisäksi myös jokin muu psykiatrinen häiriö. Oheishäiriöistä tavallisimpia ovat masennustilat sekä mieliala- ja ahdistuneisuushäiriöt, joita voi olla vaikea erottaa niin sanotuista nepsy-oireista. Neuroepätyypillisenä eläminen on kuormittavaa, ja monen henkilökohtainen historia neuronormaalien maailmassa on täynnä vastoinkäymisiä sekä epäonnistumisen ja huonommuuden kokemuksia. Masennuksen, ahdistuksen ja muiden tunteiden säätely ja ilmaisu on haastavaa. Tämä altistaa erilaisille psyyken häiriöille sekä tyypillisesti myös päihteiden väärinkäytölle, mikä entisestään hankaloittaa määrittelyä. Myös persoonallisuushäiriöt ovat yleisiä neurokirjon ihmisillä. (Korkeila ym. 2021, 289.) Näiden ero on hyvä ymmärtää: neuroepätyypillisuus on aina synnynnäinen ominaisuus, persoonallisuushäiriö taas seurausta

kasvuympäristön olosuhteista ja alkaa näkyä yleensä vasta varhaisessa aikuisuudessa. (Castrén ym. 2021, 299.)

3.3 Erotusdiagnoosiikka ja tunnistaminen

Neurokirjon häiriöitä ei siis pidä sekoittaa persoonallisuushäiriöihin tai mielen sairauksiin. Vaikka neurokirjon henkilöillä usein on myös jokin persoonallisuushäiriö, kaikille niitä ei kuitenkaan kehity. Autistisia henkilöitä on epäempaattiselta vaikuttavan, usein sosiaalisesti tökerön ja näennäisen tunnekylmän käytöksensä vuoksi pidetty esimerkiksi narsistisina ja menneinä vuosikymmeninä on yleisesti puhuttu jopa psykopatiasta. Omalaatuinen ajattelutapa ja taipumus vetäytyä saatetaan sekoittaa psykoosisairauksiin ja pakonomaiset rutiinit pakko-oireiseen häiriöön (OCD). Oirekuvassa ja vaikutuksissa onkin samankaltaisuutta, mutta on tärkeää tunnistaa eroavaisuudet henkilöiden motiiveissa ja häiriöiden syntymekanismeissa. Psykopatiassa ja narsismissa henkilön syyllisyydentunto ja empatia ovat kehittymättömiä, kun autismissa vain ilmenemistapa on poikkeava. Selkeä erotteleva tekijä on myös oireiden alkamisaika, sillä ASD- piirteet näkyvät jo varhaislapsuudessa ja jatkuvat keskeytyksettä aikuisuuteen. (Virta & Koponen 2019, 371.)

Autistinen henkiö voi kokea muiden tunteet hyvinkin vahvasti, jopa herkemmin kuin muut, ja hänellä saattaa olla vahvoja mielipiteitä. Tästä huolimatta hän saattaa kertoa ajatuksistaan ja tuntemuksistaan ilmeettömänä, monotonisella ja välinpitämättömän kuuloisella äänellä. Etenkin aiemmin on ajateltu, että autistinen henkilö ei vain ymmärrä, miten muut tuntevat ja mitä he ajattelevat. (Michelsson ym. 2000, 28.) On kuitenkin esitetty vastaväitteitä tätä yksinkertaistavaa ajattelua kohtaan. Aino Antin tuo Pro gradu -tutkielmassaan esiin useita lähteitä, joiden mukaan autistiset henkilöt kyllä ymmärtävät tunteita, mutta eivät vain pysty liittymään tai eivät halua osallistua instruktiiviseen kommunikaatiosuhteeseen, jossa empatiaa pitäisi alleviivaten osoittaa. (Antin 2007, 18.)

ADHD:n kanssa sekoitetaan persoonallisuushäiriöistä useimmin epävakaa, narsistinen ja huomiohakuinen persoonallisuus. ADHD-henkilö on herkempi turhautumaan ja vaikuttaa usein ärtyneeltä ja kärsimättömältä. Myös jotkin aivovammat voivat aiheuttaa tarkkaavuushäiriön tyyppistä oireilua ja kaksisuuntaisen mielialahäiriön maniavaihe voi muistuttaa ADHD:n toimeliaisuutta. Tässäkin olennaista on erotella muu oireisto neurokirjon oireista strukturoidun ja huolellisen psykiatrisen diagnostiikan keinoin. (Korkeila ym. 2021, 289.)

4 NEUROKIRJON HENKILÖ RIKOSOIKEUDELLISESSA PROSESSISSA

4.1 Haavoittuvassa asemassa olevan henkilön oikeusturva

Neurokirjon henkilö on rikosprosessissa erityisen haavoittuvassa asemassa. Kansainvälisissä tutkimuksissa on käynyt ilmi, että neurokirjon piirteet jäävät usein tunnistamatta kuulusteluissa ja vielä oikeudenkäynnissäkin, jolloin kuulusteltavan oikeusturva vaarantuu. Pahimmillaan henkilö tuomitaan teosta, jota hän ei ole tehnyt. (Autismisäätiö 2020, 3.)

Riskejä on erityisesti virhetulkinnoissa liittyen kommunikaation erityispiirteisiin, sosiaalisten odotusten mukaiseen käyttäytymiseen, oman edun vastaiseen toimintaan ja tilanteeseen liittyviin stressitekijöihin. Autistisen tai ADHD-henkilön poikkeavan käytöksen perusteella saatetaan tehdä vääriä johtopäätöksiä henkilön syyllisyydestä, syyttömyydestä tai katumuksen ilmauksista. Neurokirjon asiakkaan kanssa onkin käytävä oikeudet ja velvollisuudet läpi yhdessä hyvin perusteellisesti ja kuitenkin yksinkertaisesti, jotta voidaan varmistaa henkilön ymmärtävän asiat. (Kara ym. 2021, 855.)

”CASE: Isänsä taposta epäiltyä oleva autistikirjon henkilö oli toistellut kuulustelussa: ”Isä on kuollut, isä on kuollut, isä on kuollut”. Kuulustelija tulkitsi tämän epäasialliseksi ja ilakoivaksi. Myöhemmin kuulustelijalle oli kuitenkin selvinnyt, että kuulusteltava oli vain yrittänyt kysyä häneltä, onko hänen isänsä kuollut.” (Johnson ym. 2018, 236. viitattu Autismisäätiö 2020, 16.)

Vaikka kuultavalle itselleen ei kyseisessä tapauksessa aiheutuisikaan vakavia vahinkoja, ei rikosvastuu tietenkään toteudu, ellei kuultava ymmärrä hänelle tehtyjä kysymyksiä tai osaa tuottaa ymmärrettäviä vastauksia. Kyseessä on muidenkin oikeusturva, esimerkiksi silloin, kun neurokirjon henkilöä kuullaan todistajana. Rikosvastuu on ymmärrettävä tässä laajasti: esitutkinnan tarkoitus ei ole koskaan vain osoittaa epäiltyä syylliseksi johonkin rikokseen, vaan lopputulos voi olla myös, ettei epäilty ole syylistynyt rangaistavaan tekoon tai ettei selvityksessä ollut teko täytää minkään rikoksen tunnusmerkistöä. (Fredman ym. 2020, 15.)

4.2 Esitutkintalaki ja esitutkintaperiaatteet

Poliisin tai muun esitutkintaviranomaisen suorittamaa esitutkintaa ohjaavat esitutkintalain (ETL 22.7.2011/805) 4. luvussa määritellyt esitutkintaperiaatteet. Esitutkinnassa on selvitettävä ja otettava huomioon sekä rikoksesta epäillyn puolesta että häntä vastaan vaikuttavat seikat ja todisteet. Rikoksesta epäiltyä on esitutkinnassa kohdeltava syyttömänä, ja hänellä on oikeus olla

myötävaikuttamatta sen rikoksen selvittämiseen, josta häntä epäillään. Tätä kutsutaan itsekriminointisuojuksiksi. (ETL 4:1–3)

Esitutkintatoimenpiteen ja siitä aiheutuvan henkilön oikeuksiin puuttumisen on oltava puolustettavia suhteessa selvitettävään rikokseen, selvitettävän asian selvittämistarpeeseen sekä toimenpiteen kohteena olevan henkilön ikään, terveyteen ja muihin vastaaviin häneen liittyviin ja asiaan vaikuttaviin seikkoihin nähden. Kenenkään oikeuksiin ei saa puuttua enempää kuin on välttämätöntä esitutkinnan tarkoituksen saavuttamiseksi. Esitutkintatoimenpiteellä ei saa aiheuttaa kenellekään tarpeettomasti vahinkoa tai haittaa. (ETL 4:4–6)

4.3 Oikeus avustajaan

Kun henkilöön kohdistetaan esitutkintatoimenpiteitä, hänelle on mahdollisimman nopeasti ilmoitettava hänen asemansa esitutkinnassa ja samaten, jos asemassa tapahtuu muutoksia. Asianosaisilla, eli rikoksesta epäillyllä ja asianosaisella on oikeus käyttää esitutkinnassa avustajaa. Asianosaisille on ilmoitettava oikeudesta avustajaan ennen kuulustelua paitsi suullisesti myös kirjallisesti, ja on tutkijan vastuulla varmistaa, että kuulusteltava todella myös ymmärtää oikeutensa avustajaan ja mitä tästä oikeudesta luopuminen tarkoittaa. Samoin tulee varmistua, että epäilty ymmärtää häntä koskevan rikosepäilyn sisällön, oikeutensa olla vaikuttamatta rikoksensa selvittämiseen sekä muutkin oikeutensa ja velvollisuutensa esitutkinnassa ja oikeudenkäynnissä. Epäillyllä voi olla tietyin edellytyksin myös oikeus puolustajaan ja maksuttomaan oikeusapuun sekä tulkkaukseen ja olennaisten asiakirjojen käännöksiin. Epäilylle tulee myös ilmoittaa, että hän voi myöhemmin peruuttaa avustajan käyttöä koskevasta oikeudesta luopumisen. Tutkinnanjohtajan tai syyttäjän tulee tarvittaessa esittää tuomioistuimelle avustajan tai tukihenkilön määräämistä asianomistajalle ja puolustajan määräämistä rikoksesta epäilylle. (ETL 4:9–10)

Ellei avustajaa käytetä, riskeerataan pahimmassa tapauksessa kuulustelupöytäkirjan joutuminen hyödyntämiskieltoon, jolloin kuulustelua ei hyväksytä oikeudenkäyntiaineistoksi. Oikeusturvan kannalta vielä pahempi seuraus on, että avustajan käyttämättä jättäminen saattaa johtaa väärään tuomioon, jossa tosiasiallisesti syytön katsotaan syylliseksi selvitettävään rikokseen. (Autismisäätiö 2020, 4.)

Avustajan rooli on merkittävän tärkeä ADHD- ja autismikirjon henkilöiden oikeusturvan varmistamiseksi rikosprosessissa. Tiedon käsittelyn ja asioiden hahmottamisen erilaisuutta neurokirjon henkilöillä kutsutaan myös kontekstisokeudeksi: heidän on vaikea tunnistaa oleellista informaatiota ja tulkita asioiden muuttuvia merkityksiä eri yhteyksissä. He pystyvät kyllä ajattelemaan loogisesti ja omalla tavallaan aivan virheettömästäkin, mutta tulkitsevat asiat absoluuttisina eivätkä ymmärrä asiayhteyden merkitystä. asiat ymmärretään siis kirjaimellisesti silloinkin, kun se ei palvele tarkoitusta ja niin sanottu maalaisjärki puuttuu. (Kara ym. 2021, 859.)

”CASE: ”Aapo” on autismikirjon henkilö, joka asui yhdessä asuintoverinsa kanssa. Kerran asuintoveri pyysi Aapoa säilyttämään puolestaan laatikollisen puhelimia nähdessään poliisien ajavan talon eteen. Poliisit suorittivat kotietsinnän ja löysivät laatikollisen puhelimia Aapon hallusta, jonka vuoksi Aapo vietiin poliisilaitokselle kuultavaksi. Poliisi asetti puhelimet Aapon eteen ja aloitti kuulustelun kysymällä ”Kerroppa meille kaikki, mitä tiedät näistä puhelimista”. Aapo ymmärsi kehotuksen kirjaimellisesti ja aloitti hyvin pitkän monologin puhelimien teknisistä ominaisuuksista. Poliisit antoivat Aapolle sanattomia ja sanallisia vihjeitä lopettaa, mutta hän jatkoi itsepintaisesti yksinpuheluun puhelimien ominaisuuksista vakuuttaakseen poliisit, että hän varmasti vastaa heidän kysymyksiinsä.” (Johnson ym. 2018, 238. viitattu Kara ym. 2021, 867.)

4.4 Oikeudenmukainen oikeudenkäynti

Ihmisoikeussopimusten mukaan syytetyn prosessuaalisiin oikeuksiin kuuluu olennaisena oikeus puolustautua. Esitutkintalakiin tehtiin vuonna 2013 lisäys (4:10.1), jonka mukaan tosiasiallinen oikeus avustajan käyttöön tulee turvata paitsi silloin, kun asianosainen sitä haluaa, myös silloin, kun oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin turvaaminen sitä edellyttää. On siis lain tasolla vahvistettu, että asianosainen itse ei välttämättä voi päättää avustajan käytöstä, vaan toisinaan esitutkintaviranomaisen tulee huolehtia avustaja paikalle asianosaisen tahdosta riippumatta. Näin toteutuu myös ROL:issa säädetty tilanne puolustajan tai asianomistajan avustajan määräämisestä silloin kun epäilty ei kykene puolustamaan itseään. (Kara ym. 2021, 856.)

Rikoksesta epäillyn avustajasta luopumisesta on esimerkkitapaus, jossa korkein oikeus katsoi luopumisen tapahtuneen vailla tietoisuutta siitä, millaisin oikeusvaikutuksin tämä tehtiin. Ratkaisussa KKO 2016:76 katsottiin, että tuhotyöstä ja murhan yrityksestä epäilty ei ollut ymmärtänyt seurauksia kieltäytyessään avustajasta esitutkinnassa. Kuulustelujen aluksi epäillylle oli toki kerrottu, mistä häntä epäillään ja kuinka vakava rikos on kyseessä. Samoin hänelle oli kerrottu oikeudesta avustajan käyttöön ja oikeudesta olla myötävaikuttamatta rikosepäilyn selvittämiseen. Epäilty oli kertonut ymmärtäneensä ja ilmoittanut, ettei tarvitse avustajaa kuulusteluun. Korkein oikeus kuitenkin katsoi, että tapaukseen liittyi vakavia oikeudellisia kysymyksiä, joita rikoksesta epäilty ei olisi voinut arvioida ilman oikeudellista apua, etenkin kun tämä oli aiemmin tuomittu rikoksista alentuneesti syyntakeisena ja tämän mielentila oli voinut vaikuttaa hänen harkintakykyynsä. Niinpä epäillyn kuulusteluissa antamia lausumia ei saanut käyttää oikeudessa näyttönä häntä vastaan. (Kara ym. 2021, 857.)

4.5 Esitutkintalaki ja kuulustelut

Kuulusteltavaa on kohdeltava rauhallisesti ja asiallisesti. Tunnustukseen tai määrättyyn suuntaan johtavan lausuman saamiseksi kuulusteltavalta ei saa käyttää tietoisesti vääriä ilmoituksia, lupauksia tai uskotteluja erityisistä eduista, uuvuttamista, uhkausta, pakkoa taikka muita kuulusteltavan ratkaisuvapauteen, tahdonvoimaan, muistiin tai arvostelukykyyn vaikuttavia sopimattomia keinoja tai menettelytapoja. (ETL 7:5)

Asianosaisen avustajalla ja asianomistajalle määrättyllä tukihenkilöllä on oikeus olla läsnä hänen päämiestään kuulusteltaessa, ellei tutkinnanjohtaja kiellä sitä painavista rikostutkinnallisista syistä. Epäillyn avustajan läsnäolo saadaan kieltää vain, jos se on välttämätöntä rikoksen selvittämisen merkittävän vaarantumisen estämiseksi. Tutkija voi pyynnöstä sallia muunkin asianosaista tai todistajaa tukevan henkilön läsnäolon kuulustelussa, jos se ei vaikeuta rikoksen selvittämistä eikä vaaranna salassapitovelvollisuutta. (ETL 7:12)

Jos kuultavan ei voida olettaa ymmärtävän kuulustelun merkitystä mielenterveyden häiriön, järkytyksen tai muun vastaavan syyn takia, häntä saa kuulustella vain, jos kuulustelua ei voida lykätä rikoksen selvittämistä vaarantamatta. Kuulustellulle on varattava tilaisuus myöhemmin uudelleen tarkastaa kertomuksensa siten kuin kuulustelukertomuksen tarkastamisesta esitutkintalaissa (ETL 9:2) säädetään. Kuulustelemisesta on tarvittaessa neuvoteltava läheisten tai lääkärin kanssa. (ETL 7:4) Neurokirjon henkilölle on ehdottomasti järjestettävä kuulusteluun avustaja tällaisessa tilanteessa. Etenkin vakavien rikosten ollessa kyseessä on tärkeä selvittää varhaisessa vaiheessa myös epäillyn syyntakeisuutta ja siihen vaikuttavia seikkoja. Näin erityispiirteet voidaan parhaiten ottaa huomioon myös oikeudenkäyntiin valmistauduttaessa. (Autismisäätiö 2020, 5.)

Nämä esitutkintaperiaatteet, soveltamiseen vaikuttavat tulkinnat ja esitutkintalakiin pohjautuvat oikeudet koskevat kaikkia kuulusteltavia. Niiden tärkeys kuitenkin korostuu, kun kuulusteltavana on henkilö, joka ei hahmota todellisuutta tavalliseen tapaan. Rikoksen uhrina olevan neurokirjon asiakkaan osalta erityisen suojelutarpeen arviointi on tehtävä huolellisesti heti esitutkinnan alussa ja suojelutarpeen edellytysten täytyessä on meneteltävä esitutkintalain (ETL 7:21) mukaisesti. Suojelutarpeen määrittelylomakkeen täyttämisen yhteydessä tulee samalla kartoitettua rikoksen uhrina auttavia tukitoimia rikosprosessin aikana. Tämä palvelee myös asian selvittämistä esitutkintalain (ETL 1:2) mukaisesti. Tukitoimet voivat mahdollistaa esimerkiksi, että rikoksen uhrin ei tarvitse kohdata vastaajaa henkilökohtaisesti oikeussalissa. (Autismisäätiö 2020, 5.)

4.6 Neurologisesti epätyypillisen tunnistaminen poliisityössä

Jopa puolella poliisin kuulustelemista henkilöistä on jonkinlaisia kuulusteluun vaikuttavia erityishaasteita. Rikollisiin tekoihin ajautuneista ja heidän uhreistaan niin suurella osalla on kehityksen ja mielenterveyden ongelmia, että poliisin vuorovaikutustaidon tulee olla linjassa olosuhteisiin: taito jutustella keskivertokansalaisen kanssa ei vielä aivan riitä poliisin ammatissa. (Kaunisto ym. 2021, 33.)

Autismikirjon henkilölle on hankala ymmärtää niin sanottuja kirjoittamattomia tai sanomattomia sääntöjä, joka voi johtaa siihen, että tämä toimii oman etunsa vastaisesti. Toisaalta jos jokin sääntö on kerran jo omaksuttu, siitä poikkeaminen voikin olla todella vaikeaa. Henkilön toiminta saattaa näin vaikuttaa joustamattomalta ja omaehtoiselta, vaikkei tästä olisikaan kyse. Myös ADHD-henkilöllä saattaa olla vaikeuksia säädellä käyttäytymistään tilanteen mukaan, mikä poliisille voi antaa vaikutelman yhteistyökyvyttömyydestä ja paikallaan pysymisen vaikeus koetaan arvaamattomana käytöksenä. Vaikeus keskittyä kuormittaa henkilöä itseään ja ahdistus voi näkyä kireytenä tai hermostuneisuutena, jota tämän on vaikea hallita. (Kara ym. 2021, 855.)

”CASE: ”Jaakkoa” kuulusteltiin ajoneuvon luvattomasta käyttöönotosta ja huumausainerikoksesta epäiltynä. Jaakko oli hyvin hermostunut kuulustelutilanteessa ja koki olonsa levottomaksi. Jaakon kaikki keskittymiskyky meni siihen, että hän pyrki pysymään paikoillaan, sillä hän ajatteli, että se vaikuttaa hänen uskottavuuteensa. Kuulustelija totesi Jaakolle, että hän voi liikkua vapaasti tuolissaan, jos se helpottaa. Lisäksi kuulustelija antoi Jaakolle paperia ja kynän, mihin piirtää tai kirjoittaa muistiinpanoja. Kuulustelija kirjoitti myös paperille kuulustelun etenemisen vaiheet tiiviisti. Näiden keinojen avulla Jaakko pystyi keskittymään paremmin tilanteeseen ja vastaamaan kuulustelijan kysymyksiin.” (Autismisäätiö 2020, 17.)

Kuulustelutilanne voi olla stressaava kenelle tahansa, mutta neurokirjon asiakkaille se on tavallistakin kuormittavampi. Heillä on jo lähtökohtaisesti korkeampi stressitaso kuin muilla, ja kuormittuminen heikentää kognitiivista suoriutumista entisestään. Ylikuormituksen tapahtuessa neurokirjon ihmisen itseilmaisu ja tiedon vastaanottaminen hankaloituu ja neuropsykiatriset vaikeudet korostuvat entistä enemmän. Henkilö voi olla aggressiivinen tai sulkeutua täysin, tai antaa väärää tietoa ja vääriä tunnustuksia vain päästäkseen pois tilanteesta. Etenkin pitkissä kuulusteluissa värien tunnustusten riski kasvaa, tai henkilö vastaa kaikkeen ”en tiedä”. Elekielen ja kommunikoinnin haasteet korostuvat, ja ne saatetaan tulkita merkkeinä valehtelusta tai petollisuudesta. (Kara ym. 2021, 859–860.)

Kuten aiemmin on todettu, avustajan rooli on keskeisessä asemassa neurokirjon asiakkaiden oikeusturvan varmistamisessa. Avustajan tulisi selvittää kuulusteltavan erityispiirteet ja tuen tarpeen, millaiset tilanteet tätä stressaavat eniten, mitkä ovat ylikuormituksen merkkejä ja voiko niitä lievittää joillain keinoin. (Kara ym. 2021, 860.) Avustajakaan ei toki välttämättä osaa aina kommunikoida neurokirjon henkilön kanssa niin, että tämä ymmärtäisi kaikkea tilanteeseen vaikuttavaa. Poliisin kannattaa tarvittaessa varmistaa, onko avustajalla tieto asiakkaan mahdollisesta diagnoosista, sillä sen huomioiminen on kaikkien etu sujuvan kuulustelun toimittamiseksi.

Välillä on esitetty kysymys, tulisiko kuulusteluissa olla apuna psykologian koulutuksen saaneita. Kuitenkin häiriöisiä on poliisin asiakkaissa jopa enemmän kuin normaaleja, joten ei voida edellyttää psykologin olevan paikalla jokaisessa kuulustelussa, eikä erityispiirteiden huomioiminen välttämättä edellytä pitkää koulutusta. Iso-Britanniassa on otettu käyttöön rekisteröidyt tukihenkilöt (*registered intermediary*) haavoittuvassa asemassa olevien todistajien oikeusprosesseihin. Alkuun rekisteröity tukihenkilö kerää avustamastaan henkilöstä tietoa ja arvioi tämän yksilöllisiä tarpeita prosessin aikana ja antaa sitten suositukset käytettävistä tukimenetelmistä kuulusteluihin ja oikeudenkäyntiin. Neurokirjon henkilöt ovat aina haavoittuvassa asemassa, oli heidän roolinsa rikosoikeudellisessa prosessissa mikä tahansa. Heidän oikeusturvansa takaamiseksi tulisi tutkijoiden tunnistaa aiheutuvat riskit ja tarvittaessa turvautua asiantuntijoihin. (Kara ym. 2021, 863.)

4.7 Rikosten ennalta estäminen

Neuropsykiatrisista häiriöistä kärsivillä on suurempi riski ajautua rikoksen polulle kuin neuronormaaleilla. Vaikka rikollisuuden ja psykiatristen häiriöiden välillä näyttäisikin olevan yhteys, ei se merkitse, että kaikki psykiatristen ongelmien kanssa elävät ihmiset ajautuisivat rikollisuuteen. (Hagelstam, 2008. 380.)

Neurokirjon piirteiden kuitenkin tiedetään vaikuttavan henkilön selviytymiseen rikosoikeudellisen prosessin eri vaiheissa. ADHD:n on todettu itsessään lisäävän riskiä rikolliselle käyttäytymiselle sekä rikoksen uusintaan. Vangeissa on jopa kymmenkertainen määrä ADHD- henkilöitä verrattuna normaaliväestöön. Autismikirjon osalta ei samanlaista riskiä ole todettu, joskin autistiset henkilöt, joilla on lisäksi psykiatrisia tai neuropsykiatrisia häiriöitä, ajautuvat rikoksiin todennäköisemmin, etenkin jos diagnoosi saadaan vasta myöhemmin elämässä. Useammin autismikirjioon liittyvät sosiaaliset vaikeudet altistavat kuitenkin uhriksi joutumiselle. Autistinen henkilö kun saattaa sosiaalisten kontaktien toivossa hakeutua toisten seuraan ja sietää todella huonoakin kohtelua, kuten hyväksikäyttöä ja kiusaamista, ymmärtämättä muiden ihmisten tarkoitusperiä. (Kara ym. 2021, 853.)

Traaginen esimerkki hyväksikäytön sietämisestä on joulukuussa 2020 tapahtunut Koskelan murha, joka sai huomattavasti julkisuutta. Siinä kolme teinipoikaa kiusasivat, pahoinpitelivät useita kertoja ja lopulta raa’asti murhasivat ikätoverinsa, 16-vuotiaan pojan. Pojalla oli ollut neuropsykiatrisia oireita, mutta vanhempien ja koulukaverien mukaan tämä ei saanut riittävästi apua ja tukea erityispiirteisiinsä. Arvelujen mukaan hän ei ollut ymmärtänyt, ettei pahoinpitely ole normaalia kanssakäymistä ihmissuhteissa, ja lopulta pahin tapahtui. (de Fresnes & Eskonen 2021.) Etenkin autismikirjon ihmiset joutuvat vastaavaan tilanteeseen herkemmin vielä aikuisenakin. Kaikkia ennalta estäviä toimenpiteitä ei ole tässä opinnäytteessä tarkoituksenmukaista käydä läpi. On kuitenkin hyvä muistaa tämä mahdollisuus kuulusteluja tehdessään ja pyrkiä auttamaan mahdollisen väkivallan uhreja preventiivisesti, kuten ohjaamalla Marak-toiminnan piiriin (Sisäministeriö 2018, 15).

Joskus seksuaalirikosten taustalla voi olla autististen henkilöiden vaikeudet sosiaalisessa kanssakäymisessä. Autismikirjon ihminen voi olla ikäisekseen hyvin naiivi, eivätkä vastavuoroiset ihmissuhteet samanikäisten kanssa onnistu, jolloin kontaktin ottaminen voi olla helpompaa itseä nuorempiin henkilöihin. (Autismisäätiö 2020, 10.)

”CASE: ”Pekka” on mies, jolla on autismikirjon piirteitä. Hänet on tuomittu seksuaalirikoksista ehdottomaan vankeusrangaistukseen. Pekan autismikirjon piirteet ja psyykkiset ongelmat ovat vaikuttaneet hänen rikolliseen käyttäytymiseensä. Hänellä on ollut vaikeuksia sosiaalisessa kanssakäymisessä, minkä vuoksi hän muodosti suhteita lähinnä internetissä. Pekalla oli vaikeuksia lähestyä uusia ihmisiä, löytää toista osapuolta kiinnostavia keskustelunaiheita ja aloittaa keskustelua heidän kanssaan. Tämän vuoksi Pekka muodosti itselleen kaavamaisen rutiinin uusien kontaktien luomiseksi. Hänen kaavamainen tapansa oli kuitenkin lapsenomaista, mikä herätti samanikäisten aikuisten sijaan alaikäisten nuorten kiinnostuksen.” (Autismisäätiö 2020, 10.)

”Poliisilain (872/2011) 1 luvun 1 § mukaan poliisin tehtävänä on oikeus- ja yhteiskuntajärjestyksen turvaaminen, yleisen järjestyksen ja turvallisuuden ylläpitäminen sekä rikosten ennalta estäminen, paljastaminen, selvittäminen ja syyteharkintaan saattaminen. Poliisi toimii turvallisuuden ylläpitämiseksi yhteistyössä muiden viranomaisten sekä yhteisöjen ja asukkaiden kanssa. Poliisin ennalta estävä toiminta perustuu siis yleiseen poliisilain 1 luvun 1 §:n mukaisiin tehtäviin ja sen tarkoitus on ylläpitää yleistä järjestystä ja turvallisuutta, estää rikoksia ja muita turvallisuutta vaarantavia häiriöitä. Ennalta estävässä toiminnassaan poliisi toimii laissa säädettyjen toimivaltuuksiensa nojalla puuttuessaan yksilön oikeuksiin.” (Sisäministeriö 2018, 10–11.)

Rikosten ennalta estäminen tarkoittaa sellaisia rikostorjuntatoimenpiteitä, joilla rikokseen ryhtymistä voidaan estää, mutta myös jo aloitetun rikoksen keskeyttämistä sekä rikoksen seuraamusten estämistä ja rajoittamista. Rikoksen estämisellä tarkoitetaan toimenpiteitä, joiden tavoitteena on estää rikos, sen yritys tai valmistelu, kun henkilön toiminnasta tehtyjen havaintojen tai siitä muuten saatujen tietojen vuoksi voidaan perustellusti olettaa hänen syyllistyvän rikokseen, taikka keskeyttää jo aloitetun rikoksen tekeminen tai rajoittaa siitä välittömästi aiheutuvaa vahinkoa. (Sisäministeriö 2018, 11.) Näin voidaan puuttua muun muassa *huolta aiheuttavien henkilöiden* (HAH) toimintaan. Neurokirjon ihmisille voi oireiden kuormittavuudesta johtuen aiheutua mielenterveyden häiriöitä ja he voivat myös radikalisoitua esimerkiksi kiusaamisen seurauksena. Varoitusmerkit on syytä havaita ajoissa ja niin voidaan pyrkiä estämään henkilön käyttäytymisen kärjistymistä. (Sisäministeriö 2018, 17.)

Suomessa on käytössä moniammatillisia toimintamuotoja kuten Ankkuri ja Marak. Moniammatillisen toiminnan tavoitteena on yhdistää eri viranomaisten ja useasti myös järjestöjen osaamista ja toimintoja. Tavoitteena on puuttua yksilöiden ja perheiden ongelmiin tunnistamalla ongelmien taustalla vaikuttavat syyt ja vaikuttamalla suoraan niihin, ei pelkästään seurauksiin. Rikoksia tekevät nuoret ovat usein itse myös rikoksen uhreja, ja ankkuritoiminta pyrkii katkaisemaan tämän rikoskierteen. Marak- moniammatillinen riskiarviointi taas on uusiutuvan parisuhdeväkivallan uhrien tunnistamiseen ja turvallisuuden parantamiseen tarkoitettu työkalu. Siinä laaditaan henkilölle turvasuunnitelma ja arvioidaan muut mahdolliset turvallisuutta parantavat toimet. Riskiarvioinnissa tulee yhdistyä eri toimijoiden arvio tilanteesta ja sen vakavuudesta. Näin pystytään estämään uusiutuvaa väkivaltaa. (Sisäministeriö 2018, 16.)

Osa ennalta estämisestä on siis rikostorjuntaan liittyviä toimenpiteitä, joita poliisi suorittaa työhön kuuluvina virkatehtävinä. Kyseessä voi olla osa rikostutkintaa, kuulustelun yhteydessä kuultavalle annetut neuvot tai onnistuneen kuulustelun myötä selvinneiden asioiden vaikutus rikosten ennalta estämiseen. Poliisin ennalta estävän toiminnan strategiassa keskitytään kuitenkin poliisin johdettuun ja suunniteltuun ennalta estävään toimintaan. Siinä mainitaan myös luottamuksen rakentaminen jo varhain lasten ja nuorten kanssa (Sisäministeriö 2018, 18). Tässä opinnäytetyössä keskitytään aikuisiin neurokirjon asiakkaisiin, mutta ennalta estävä toiminta on luonteeltaan sellaista, että perusta sille kannattaa luoda jo ennen aikuisuutta. Neurokirjon häiriöt näkyvät jo varhaislapsuudessa, joten niihin reagoiminen tukitoimien ja avun tarpeen kartoittamisen muodossa tulee myös aloittaa pikimmiten eikä vasta aikuisena.

Poliisin ennalta estävän strategian tavoitteissa on myös vuorovaikutuksen lisääminen vähemmistöryhmien kanssa (Sisäministeriö 2018, 22). Neurokirjon asiakkaita ei tosin ole erikseen mainittu esimerkkilistauksessa mahdollisista vähemmistöryhmistä, mutta toki he ovat vähemmistöryhmä siinä missä muutkin. Poliisin osaamista tukee yhteistyö vähemmistöjä

edustavien järjestöjen kanssa, jotka voivat antaa asiantuntija-apua, toimia tiedon välittäjinä ja kouluttajina poliisissa. (Sisäministeriö 2018, 23.) Yhteistyön lisääminen neurokirjon asiakkaiden etujärjestöjen kanssa voisi olla hedelmällistä.

5 KUULUSTELU KÄYTÄNNÖSSÄ

Poliisin tehtävä on rikosten selvittämiseksi kuulustella ihmisiä, joilla saattaa olla tärkeää tietoa tutkittavista asioista. Kuulustelun keskeisiä kysymyksiä ovat, onko kuulusteltava havainnut asiat oikein, muistaako hän niitä ja osaako hän palauttaa ne mieleensä, haluaako hän ylipäättään kertoa niistä ja kuinka luotettavasti hän pystyy niistä kertomaan. (Kaunisto ym. 2021, 26.) Havainnoissa ja muistamisessa saattaa olla myös virheitä ja itse asiassa tavallisesti onkin, kuten tutkimuksista tiedetään jo menneiltä vuosilta. Jotkut ovat siinä uskossa, että silmä toimii kameran lailla ja ihmisen näkemät asiat tallentuvat muistiin virheettömästi kuin nauhalle. Tämä ei kuitenkaan pidä paikkaansa, vaan aivot prosessoivat tietoa ja osa muistiin tallennetusta tiedosta on väistämättä virheellistä aivan jokaisella. (Bull ym. 1985, 9.)

Tehokkaan tiedonhankinnan toteuttamiseksi poliisille voi olla merkittävää hyötyä psykologisesta näkökulmasta, kun tarkastellaan tiedonkäsittelyn toimintoja, kuten havaitseminen, tarkkaavaisuus, muisti ja motivaatio. (Kaunisto ym. 2021, 26.) Kuten aiemmin on todettu, neurokirjon kuulusteltavalla on muistin toiminnassa omat haasteensa.

Kuulustelun strategisia tavoitteita on Vrijn, Meissnerin, Fisherin ja Kleinmanin (2017) mukaan kolme: kuulusteltava tulisi saada yhteistyöhön, muistiin palauttamisen tulisi olla virheetöntä ja tarkkaa ja epätosien kertomusten tunnistaminen tulisi mahdollistua. Niinpä kuulustelumenetelmät tulisi valita niin, että kyseiset tavoitteet toteutuisivat. (Vrij ym. 2017, viitattu teoksessa Kaunisto & Kumpuniemi 2019, 5.) Niiden saavuttaminen ei olekaan aivan helppoa. Kuulustelijan ja kuulusteltavan välille muodostunut vuorovaikutus on luotettavan tiedon saamisen edellytys, ja siihen vaikuttaa merkittävästi kuulustelijan osaaminen ja ammattitaito. (Kaunisto & Kumpuniemi 2019, 5.)

5.1 Kuulusteluun valmistautuminen

Mikäli on etukäteen tiedossa, että kuulusteluun on tulossa neurokirjon henkilö, kannattaa valmistautua tilanteeseen tavallista paremmin jo ennalta. Kuulustelukutsussa tulee asianmukaisesti kertoa oikeudesta avustajaan sekä mahdollisuudesta puolustajaan tai avustajaan valtion varoilla, jotta avustajakin ehtisi valmistautua kuulusteluun. (Kara ym. 2021, 860.) Kiireen tuntua ei kuulustelussa saisi olla koskaan. Neurokirjon asiakkaan kanssa on kuitenkin otettava huomioon

myös taukojen korostunut tarve yhdistettynä siihen, että oikeuksien ja velvollisuuksien kertomiseen voi mennä tavallista kauemmin. Aikaa tulee siis kulumaan ja mitä kauemmin kuulustelu kestää, sitä enemmän kuulusteltava tulee väsymään. Huolellinen valmistautuminen kannattaa tämänkin takia – ajankäytön strukturointi voi selkeyttää toimintaa merkittävästi.

Kuulusteltavan taustoihin kannattaa toki muutenkin aina tutustua ennen kuulustelua. Neurokirjon asiakkaiden kohdalla kannattaa lisäksi kysyä henkilön tarpeista ja vahvuuksista häneltä itseltään, perheenjäseneltä, tukihenkilöltä tai muulta läheiseltä. Tietoa kerätessä on hyvä muistaa, että neurokirjon piirteet ovat voimakkaasti periytyviä ja perheenjäsenillä voi olla samankaltaisia haasteita kommunikaatiossa kuin kuultavalla itsellään. Piirteitä saatetaan myös pitää perhepiirissä tavanomaisempina, jolloin erityislaatuisuutta ei aina tunnisteta. Etukäteen kannattaa selvittää ainakin asiakasta kuormittavat tekijät, onko häiritseviä aistiärsyksiä kuten valot tai äänet ja kuinka parhaiten rauhoittaa henkilöä, mikäli kuormitus käy vaikeaksi. (Kara ym. 2021, 869.)

Jos on mahdollista olla hoitotahoon yhteydessä, on tärkeä kysyä ainakin, kuinka hyvin kuulusteltava ymmärtää ohjeita, kuinka hyvin kykenee muistamaan ja kertomaan itselleen tapahtuneita asioita ja miten hyvin tämän kerronnasta saa selvää. Tietoa voi hakea itsekkin esimerkiksi luotettavilta internetsivustoilta tai kysymällä neuvoa psykologeilta, joita toimii poliisilaitosyhteistyössä. (Kaunisto ym. 2021, 34.)

Suunnitelmallisuus auttaa neurokirjon henkilöä merkittävästi uusissa ja stressaavissa tilanteissa. Asiakkaalle on hyvä kertoa ennalta keitä tulee olemaan paikalla, kauanko tilaisuus kestää ja onko mahdollisuutta pitää taukoja. On tärkeää, että henkilö tietää mitä häneltä odotetaan ja milloin on hänen vuoronsa puhua. Muutostilanteet ovat neurokirjon henkilöille erityisen raskaita. Niitä voi helpottaa ja ennakoida kertomalla asiakkaalle, mikä on muuttunut tai tulee muuttumaan ja minkä vuoksi. (Kara ym. 2021, 869.)

Ihanteellisinta olisi pitää kuulustelu asiakkaalle tutussa ympäristössä, kuten tämän kotona, jotta kuormittavia tekijöitä on mahdollisimman vähän. Joissakin maissa näin tehdäänkin. Suomessa käytäntö on kuitenkin tällä hetkellä järjestää kuulustelut enimmäkseen poliisin tiloissa. Valmistautumiseen kuuluu myös kuulustelutilan varaaminen. Siinä on hyvä pyrkiä löytämään poliisilaitokselta mahdollisimman rauhallinen tila, jossa ei ole ylimääräisiä ääniä tai kirkkaita valoja. Ajankohta kannattaa myös suunnitella niin sanottuun hiljaiseen aikaan, jolloin laitoksella on vähemmän muita asiakkaita. Näin ei tarvitse huolehtia, mahtaako viereisestä kuulusteluhuoneesta mahdollisesti kuuluva melu häiritä kuulusteltavaa. Mikäli kuulustelu videoidaan, on hyvä selvittää etukäteen kameroiden käyttöohjeet ja toimintakunto. Erityispiirteisten kuulustelut kannattaakin aina videotallentaa (Kaunisto ym. 2021, 33).

Neurokirjon henkilöillä voi olla hankaluuksia tulla paikalle oikeaan aikaan, koska toiminnanohjauksen ja ajanhallinnan kanssa on haasteita. Heidän kanssaan on hyvä sopia, missä vaiheessa ja millä tavoin heitä voisi muistuttaa sovitusta kuulusteluajasta. (Kara ym. 2021, 869–870.) Jos kuulusteluhuoneeseen joudutaan varaamaan aika, kannattaa varaukseen sisällyttää riittävästi ylimääräistä aikaa myöhästymisen varalle.

Mikäli vain mahdollista, kuulusteltavaan tutustumiseen olisi hyvä varata runsaasti aikaa. Voidaan jopa käyttää kokonainen erillinen tapaaminen erityispiirteiseen henkilöön tutustumiseen ja mahdollisesti harjoitella tulevassa kuulustelussa käytettäviä menetelmiä ennen itse tutkittavaan asiaan siirtymistä. Näin helpotetaan henkilön sopeutumista uudenlaiseen tilanteeseen. (Kaunisto ym. 2021, 35.) Kuulusteltavalle voi aivan hyvin kertoa suoraan, että tarkoitus on tutustua tähän ensin ihmisenä, jotta voisi ymmärtää paremmin hänen tapaansa kommunikoida. Kuulustelu on poliisille arkipäivää, mutta kuultavalle se voi olla ainutkertainen, jännittävä ja erikoinen tilanne (Kaunisto ym. 2021, 35).

5.2 Vuorovaikutuksen keinot

Kuulustelun tarkoitus on hankkia luotettavaa tietoa tutkittavasta asiasta yhteistyössä kuulusteltavan kanssa. Kuulustelija toki ohjaa kuulustelun kulkua, mutta kuulustelun ei tulisi olla väittely vaan vuorovaikutusta, jolla pyritään selvittämään tutkittavana olevan asian kannalta olennaiset seikat. Kuulustelija päättää, mitä kuulustelupöytäkirjaan kirjataan ja miten, mutta kuulusteltava viime kädessä päättää, allekirjoittaako pöytäkirjan, ellei tutkittavia asioita ole hänen mielestään oikein kirjattu. (Kara ym. 2021, 864.)

Tapa kohdata ihmisiä vaikuttaa siihen, mitä nämä itsestään ja kokemastaan jakavat. Rikoksesta riippumatta jokainen haluaa kokea tulevansa kuulluksi ja ansaitsee ihmisarvoisen kohtaamisen. Toimivia vuorovaikutuksen keinoja ovat kunnioituksen osoittaminen kuultavaa kohtaan, mahdollisuuden antaminen omaan tahtiin kertomiseen sekä kuulustelijan selkeys kuulustelun tavoitteiden ja kysymysten muotoilun suhteen. (Kaunisto ym. 2021, 25.) Vaikka kuulusteltava olisi ilmeeton tai eleiltään rauhaton, ei pidä mennä peilaamaan tämän toimintaa vaan keskittyä omaan viestintäänsä vuorovaikutuksen keinoin. Sanatonta viestintää voi käyttää, vaikka kuulusteltavan kommunikaatio olisikin poikkeavaa laadultaan. Esimerkiksi aktiivisen kuuntelun keinoin voi pyrkiä rakentamaan luottamusta ja kontaktia kuulusteltavaan. Aktiivista kuuntelua viestitään katsekontaktilla, kuuntelemista ilmaisevilla äännähdyksillä ja eleillä sekä kiireettömällä, avoimella ja levollisella istuma-asennolla (Kaunisto ym. 2021, 21).

5.2.1 Kehonkieli

Rauhallinen olemus voi vaikuttaa neurokirjon henkilöönkin rauhoittavasti. Ilmeitä ja eleitä ei kuitenkaan kannata käyttää sosiaalisina vihjeinä eikä niillä kannata yrittää viestiä etenkin autismikirjon henkilölle. (Kara ym. 2021, 867.) Katsekontakti voi olla autistiselle henkilölle raskasta eikä siihen pidä pakottaa. Viistottain istuminen voi olla vähemmän kuormittavaa kuin vastakkain. Fyysistä kontaktia on syytä välttää ja antaa riittävästi henkilökohtaista tilaa. (Kara ym. 2021, 869.)

Neurokirjon henkilön oma käytös voi olla hyvin erikoista ja erityispiirteet näkyvät selvemmin stressaavassa tilanteessa. Forensisessa psykologiassa usein tarkastellaan kuulusteltavan, etenkin rikoksesta epäillyn käytöstä sellaisesta näkökulmasta, että pyritään alun kontaktin luomisen vaiheessa tunnistamaan ensin henkilön oma normaali käyttäytyminen, englanniksi niin sanottu *baseline*. Ominaisten reagoitien ja käyttäytymistapojen arviointi tehdään siis tilanteessa, jossa kuulusteltavan ei tulisi vielä olla hermostunut. Toki jotkut täysin viattomat ihmiset ovat jo alussa hermostuneita, mikä muodostaakin heidän normaalikäyttäytymisensä siinä tilanteessa. Kun kuulusteltava sitten myöhemmin poikkeaa tästä omasta käyttäytymisnormaalistaan, antaa se viitteitä siitä, että hänellä on yllättäen syy olla hermostunut, ehkä kuulustelijan kysymän kysymyksen seurauksena. (Ellonen ym. 1997, 145.)

”*Baselinen*” määrittäminen ja kehonkielen tulkinta sitä kautta ei ole täysin mahdoton tehtävä neurokirjon asiakkaan ollessa kyseessä, mutta siihen tulee suhtautua suurella varauksella. Onhan tyypillistä, että kuulusteltava väsyä kuulustelun aikana ja hänen vointinsa romahtaa yllättäen, mikä ulospäin voi vaikuttaa samalta kuin hermostuminen hankalasta kysymyksestä. Lisäksi kysymys voi stressata neurokirjon henkilöä myös sellaisesta syystä, ettei hän täysin ymmärrä kysymystä eikä osaa vastata siihen. ADHD-henkilöllä tarkkaavuus saattaa herkästi kiinnittyä epäolennaisiin asioihin ympäristössä ja sisäinen rauhattomuus näkyy motorisena levottomuutena. (Kara ym. 2021, 866.) Ulospäin näkyvät reaktiot voivat myös olla seurausta jostakin mieleen juolahtaneesta sisäisestä impulssista eivätkä liity kuulustelutilanteeseen välttämättä mitenkään.

5.2.2 Kielellinen ilmaisu

Neurokirjon asiakas saattaa tulkita kuulemansa aivan kirjaimellisesti tai käsittelyssä olevalla asialla on hänelle eri merkitys kuin mihin siinä asiayhteydessä viitataan. Puheenvuorojen vaihtumista tai muita keskustelun sääntöjä hänen on vaikea hahmottaa. Autismikirjon henkilö voi stressaavassa tilanteessa poimia vastauksen esitetystä kysymyksestä ymmärtämättä mitä häneltä on kysytty ja vastata totuuden vastaisesti (Kara ym. 2021, 867). Henkilö saattaa myös myöntää tehneensä jotain selvitettävään rikokseen liittyvää, jos on joskus aiemmin tehnyt jotakin sellaista. (Kara ym. 2021, 868.)

Pronomineja kannattaa käyttää niin vähän kuin mahdollista ja viitata aina henkilöihin nimillä. Sarkasmia, kielikuvia ja äänenpainon käyttöä kysymystä muodostettaessa tulee välttää, koska neurokirjon henkilö ei välttämättä ymmärrä tai edes havaitse tällaisia vihjeitä. On parempi esittää kysymys selkeästi kysymysmuodossa, ettei kuultava ymmärrä sitä retorisenä kysymyksenä tai toteamuksena, johon on myönnyttävä, oli se totta tai ei. (Kara ym. 2021, 870.)

5.2.3 Sallitut ja kielletyt kysymykset

Vapaan kerronnan jälkeen kuulustelussa tulee vaihe, jossa kuulustelijan on esitettävä tarkentavat kysymykset. Tutkittavana olevan rikoksen tunnusmerkistökijät ja niitä vastaavat tosiseikat tulee kuulustelussa selvittää, ja tämä harvoin onnistuu ilman kysymyksiä. (Kara ym. 2021, 863.)

Kysymyksenasetteluun tulee kiinnittää huomiota ja kuulusteltavalle on annettava riittävästi aikaa kysymykseen vastaamiseen. Kannattaa suosia kysymyksissä yksiosaisia, konkreettisia kysymyksiä. Moniosaisiin kysymyksiin vastaaminen voi olla jopa mahdotonta, jos yksittäinen osa kysymyksestä ei kuulusteltavan mielestä pidä paikkaansa tai ellei hän tiedä, mihin jollakin kysymyksen osalla viitataan. (Kara ym. 2021, 870.)

Tapahtumien kaivaminen muistista voi olla haasteellista etenkin, jos kysymykset ovat liian irrallisia. Autismikirjon henkilön voi olla vaikea vastata esimerkiksi kysymykseen ”Mitä teit eilen?” Tapahtumapäivän läpikäyminen aikajärjestyksessä saattaa helpottaa autistista henkilöä muistamaan paremmin. (Autismisäätiö 2020, 18.)

Johdattelussa kuulustelija vie kuulusteltavaa oman käsityksensä mukaiseen kerrontaan tapahtumista, jolloin ei enää ole kyseessä tiedonkeruu kuultavalta. Johdattelussa asetetaan sanoja toisen suuhun, luonnehditaan tapahtumia ja pyritään vaikuttamaan kuulusteltavan sanomisiin – jopa tämän käsitys voi muokkautua. (Kaunisto ym. 2021, 22.) Kuulustelijan on evättävä avustajan tai muun läsnä olevan henkilön esittämät johdattelevat kysymykset, joita tämä mahdollisesti esittää esitutkintalain (ETL 7:17) perusteella joko itse tai kuulustelijan kautta. Samoin hänen itsensä tulee pidättäytyä esittämästä kuulusteltavalle tällaisia kysymyksiä ja mikäli hän niitä esittää, tulee kuulusteltavan avustajan puuttua tähän. (Kara ym. 2021, 863.)

5.3 Kuulustelumenetelmät ja -tekniikat

Hyviä kuulustelumenetelmiä yhdistävät seuraavat tekijät: luottamuksen rakentaminen ja kunnioittava vuorovaikutus, kuunteleminen ilman keskeytyksiä, kuulusteltavan aito kuulluksi tuleminen sekä kuulustelun taidokas strateginen suunnittelu. Lisäksi niitä yhdistää rakenne, joka tukee sitä, että kuulusteltava kertoo tapahtumista oman versionsa ilman kuulustelijan johdattelua tai tahatonta vaikutusta. (Fredman ym. 2020, 440.) Erityisen tärkeitä mainitut tekijät ovat

neurokirjon asiakasta kuulusteltaessa. On myös huomionarvoista, että luottamuksen rakentaminen voi vaatia erilaisia toimintatapoja ja enemmän aikaa kuin neurologisesti normaalien kanssa. (Kara ym. 2021, 866.) Oli valittu kuulustelumenetelmä mikä tahansa, on syytä huomioida yksilölliset erot myös neurokirjon asiakkaiden välillä, aivan kuten muidenkin ihmisten. Kaikki tekniikat eivät sovi kaikille. Seuraavassa puhutaan menetelmien käytöstä eri asianosaisille ja kuultaville sekä sivutaan joitakin kuulustelumenetelmiä ja -tekniikoita ja niiden soveltuvuutta neurokirjon asiakkaiden kuulusteluun. Kaikkia menetelmiä ei ole tarkoituksenmukaista käydä läpi kattavasti, vaan tuoda esille joitakin toimivia ja toimimattomia keinoja yleisellä tasolla.

Suomalaispoliisit tuntevat heikosti maailmalla käytettyjä ja tunnettuja kuulustelumenetelmiä. Armilan tutkimuksen (2021) tuloksista selvisi, että poliisit eivät juurikaan osanneet nimetä tai kuvata käyttämiään kuulustelumenetelmiä ja -tekniikoita, mikä viittaa siihen, että mitään varsinaisia menetelmiä ei myöskään käytetä. (Armila 2021, 39.) Poliisit kuvasivat käyttävänsä menetelminä avointa kerrontaa ja kysymys-vastaus-tekniikkaa, jotka eivät kuitenkaan ole varsinaista kuulustelumenetelmän käyttöä. Avoin kerronta on eräs kognitiivisen haastattelun piirre, jossa pyritään saamaan kuulusteltavaa kertomaan tapahtumista omin sanoin. Kognitiivisen haastattelun ominaispiirteistä monilla on yhtymäkohtia suomalaisten poliisien tekemiin kuulusteluihin, vaikkakaan poliisit itse eivät tätä aina tiedosta. Suurin osa poliiseista tosin kertoi keskeyttävänsä vapaan kerronnan, jos kuulusteltava rönsyilee poliisimiehen mielestä liian kauas aiheesta. Tämä on vastoin kognitiivisen haastattelun periaatteita, eikä kuulustelutilanteessa muutenkaan suotavaa. Tutkitusti poliiseilla on kuitenkin tarve kuulla kuulustelussa asioita, jotka tukevat heidän omia tulkintojaan ja sitä, mitä he itse pitävät oleellisena. (Armila 2021, 40.)

Autismikirjon henkilöt ja ADHD:t saattavat toisinaan puhua vuolaasti aiheen ohi, ja voi olla käytännössä mahdotonta olla koskaan keskeyttämättä puhetulvaa. Erityisesti ADHD:n tarkkaavuuden ja työmuistitoimintojen vaikeudet vaikuttavat henkilön suoriutumiseen heikentävästi, jolloin esimerkiksi liian monisanaisista kysymyksistä menee asioita ohitse eikä henkilö osaa poimia olennaisia asioita. Puheen ja muistin ohjaukseen on kuitenkin parempi käyttää harkittuja menetelmiä, jotka selkeyttävät kuulustelun rakennetta. Kysymykset kannattaa pilkkoa pieniin osiin ja huolehtia itse, ettei neurokirjon asiakas yritä hallita kerralla liian isoja kokonaisuuksia. Näin kuulusteltava pysyy paremmin asiassa ja keskeytyksiä tarvitaan vähemmän. (Kara ym. 2021, 866.)

5.3.1 Asianomistaja

Asianomistajan kuulustelussa on eniten erilaisia oikeuksia ja velvollisuuksia, jotka on kerrottava asiakkaalle. Oikeuksien ja velvollisuuksien selittämiseen voi normaalistikin kuluu hyvä tovi, etenkin jos asianomistajalla on niistä kysyttävää. Neurokirjon asiakkaalle tähän tulee varata vielä tavallista runsaammin aikaa. Etenkin asianomistajan totuudessapysymisvelvollisuus, ns. negatiivinen

totuudessapysymisvelvollisuus (ETL 7:6) voi tuottaa päänvaivaa. Tiedoksiannot kannattaakin pilkkoa pieniin osiin ja välttää vaikeita sivistyssanoja. Asianomistajalle voi ensiksi kertoa, että hänen ei ole pakko kertoa kaikkea mitä asiasta tietää. Kun hän on ymmärtänyt tämän, hänelle voi lisätä, että jos hän kuitenkin puhuu, se mitä hän sanoo, ei saa olla tarkoituksellista valehtelua. Merkitykset on hyvä käydä läpi yhdessä.

Autismikirjon henkilöt usein noudattavat ohjeita huomattavan kuuliaisesti ja saattavat pelätäkin auktoriteetteja, jonka vuoksi hyvin tavanomainenkin kuulustelutapa saattaa tuntua painostukselta (Kara ym. 2021, 867). Pelkästään asema asianosaisena voi olla vaikea hahmottaa ja joillekin pelkkä poliisin kanssa tekemisissä oleminen saattaa olla uhkaavan tuntuinen kokemus. Etenkin autistiselle henkilölle voi tässä olla hyvä korostaa, ettei erehtyminen haittaa ja ellei hän muista, sekään ei haittaa. Etenkin vakavissa rikoksissa uhrin voi muutenkin olla vaikea kertoa traumaattisesta tapahtumasta jo ilman muistin ja toiminnan ohjauksen haasteita. Silloin kannattaa tuoda esiin, että kuulustelussa henkilön on sallittua puhua haluamistaan asioista omaan tahtiin ja omin sanoin. (Kaunisto ym. 2021, 41.) Luottamuksen rakentaminen on tässä keskeisessä osassa.

Kognitiivinen haastattelu (*cognitive interview*) on psykologien, Fisherin ja Geiselmanin 1980-luvulla kehittämä rikostutkinnan kuulustelumenetelmä, joka on kehitetty käytettäväksi pääasiassa asianomistajan ja todistajan kuulustelussa. Joskus sitä on käytetty onnistuneesti myös yhteistyöhaluisen rikoksesta epäillyn kuulustelussa. Se perustuu muistin toimintaan ja muistiin palauttamiseen, ja sillä pyritään hankkimaan haastateltavalta tietoa mahdollisimman laajasti. Ideana on, että haastateltava tuottaa yksityiskohtaista tietoa oma-aloitteisesti. (Geiselman & Fisher 1985, viitattu teoksessa Armila 2021, 9.)

Tapahtumien jäsennellyn käsittelyn on arveltu auttavan erityispiirteisen kuulustelussa (Kaunisto ym. 2021, 34). Tutkimuksissa on kuitenkin havaittu kognitiivisen haastattelumenetelmän ja vastaavien menetelmien itse asiassa lisäävän virheellisen tiedon määrää autismikirjon henkilöiden kuulustelussa, ja ne ovat haastavia myös ADHD-henkilöiden kuulemisessa. Autismikirjon henkilöiden osalta tiedon yksityiskohtaisuus ei parantunut, toisin kuin yleensä menetelmää käytettäessä. Tämä johtuu aiemmin mainituista muistin ongelmista: tiedon hakeminen muistista ja tapahtumien kulusta kertominen ei onnistu kuten neuronormaaleilla. Uusimmissa tutkimuksissa on saatu lupaavia tuloksia antamalla vihjeitä asiayhteydestä ennen avointen kysymysten kysymistä. Käytössä on ollut esimerkiksi menetelmä, jossa kuulustelija pyytää kuulusteltavaa pilkkomaan tarinansa ensiksi osiin kirjaten nämä kuulusteltavan tuottavat osat sitten post it – lapuille. Tämä on auttanut autismikirjon henkilöitä tarkan ja yksityiskohtaisen kertomuksen tuottamisessa. Kuultava kertoo ensin tärkeimmän osan tapahtuneesta ja tämän jälkeen mitä muita asioita muistaa. Sitten lapuille kirjoitettuihin osiin palataan yksitellen. Näin pystytään kysymään avoimia kysymyksiä ja saamaan niihin tehokkaasti vastauksia ilman tarpeetonta johdattelua. (Kara ym. 2021, 868–869.)

Autismikirjon asiakkaille toimivissa kuulustelumenetelmissä on paljon yhteisiä piirteitä lasten kuulustelussa käytetyissä menetelmissä. Yksi tällainen on NICHD (*National Institute of Child Health and Human Development*) -haastattelurunko. (Kara ym. 2021, 869.) Rungon olennaisia osia ovat muun muassa kontaktin luominen ja harjoitushaastattelu (Ellonen & Rantaeskola 2016, viitattu teoksessa Armila 2021, 11). Moni neurokirjon henkilö voisi hyötyä harjoitushaastattelusta (Kaunisto ym. 2021, 34), ja se antaa myös tutkijalle arvokasta tietoa kuulusteltavan käytöksestä, mikäli ei ole mahdollisuutta perusteellisempaan tutustumiseen ennen kuulustelua. Suomessa on jo lupaavia tuloksia lapsirikostutkijoiden kouluttamisesta menetelmien käyttöön. Neurokirjon henkilöiden erityistarpeiden huomioimista kuulusteluissa voidaankin parantaa tehokkaasti nostamalla aihetta esille kuulustelumenetelmäkoulutuksissa. (Kara ym. 2021, 869.)

Mikäli neurokirjon henkilö itse osaa mainita apukeinoja, jotka tukevat häntä muistamisessa ja kertomisessa, kannattaa näitä ehdottomasti käyttää. Ihanteellisesti tällaiset mahdolliset menetelmät olisivat selvillä jo hyvän kuulusteluun valmistautumisen seurauksena. Yhtä lailla niitä voi hyödyntää silti vasta kuulustelun aikanakin. Autistista tai ADHD- henkilöä voi auttaa piirtäminen tai kirjoittaminen tai jopa pelkästään kynän ja paperin pitäminen kädessä. Tilanteessa kannattaa muutenkin hyödyntää piirtämistä, kuvallista havainnollistamista ja asioiden esittämistä kirjallisesti, mikäli mahdollista, koska visuaalinen tiedonkäsittely voi olla parempaa kuin kuulonvarainen. (Kara ym. 2021, 870.)

5.3.2 Rikoksesta epäilty

Menneinä vuosina rikoksesta epäillyn kuulustelut ovat olleet kovin tunnustamiskeskeisiä. Kuulusteluun on lähdetty siitä oletuksesta, että tiedetään jo mitä on tapahtunut ja enää puuttuu syyllisen tunnustus. USA:n poliisitoiminnassa vielä 1940-luvulla on käytetty jopa fyysistä ja psyykkistä kidutusta, ja näiden poistuttua tilalle tuli syyttäviä lähestymistapoja (*accusatorial approaches*), kuten Reid-tekniikka. Vaikka tutkimustietoa näiden tehottomuudesta on kertynyt jo 1930–1950-luvuilta lähtien, on tunnustusta kiskovia, uhkaan perustuvia lähestymistapoja käytetty tiedustelussa ja poliisissa länsimaissakin vielä 1990-luvulla. (Kaunisto & Kumpuniemi 2019, 7.)

Reid-tekniikkaa on koulutettu sadoille tuhansille rikostutkijoille ja sitä pidetään yhtenä tehokkaimmista kuulustelumenetelmistä. Se pyrkii kuulusteltavan kieltämisen ja vastarinnan murtamiseen, ja tavoitteena on saada epäilty tunnustamaan 9-portaisen metodin avulla. Reidin kehittäjien oletus on, ettei viaton tekijä kuitenkaan tunnustaisi rikosta, ja siten menetelmä on heidän mukaansa lainmukainen ja eettisesti hyväksyttävä. (Armila 2021, 14.) Reid-menetelmällä kuulustelluista epäillyistä jopa 80 prosenttia tunnustaa tehneensä rikoksen, mutta poliisityön arjessa ja tutkimuksissa on havaittu, että merkittävä osa näistä on vääriä tunnustuksia. Juridisessakin mielessä se heikentää menetelmän käyttöarvoa, etenkin Suomen lainsäädännön

puitteissa, sillä esitutkintalain (ETL 7:5) mukaan rikoksesta epäillylle ei tule esittää paikkaansapitämättömiä väitteitä tai valehdella todisteista. (Kaunisto & Kumpuniemi 2019, 11.) Lisäksi Reid-tekniikan tunnustamishakuisuus ja kuulusteltavan kohtelu syyllisenä on jo lähtökohtaisesti ristiriidassa esitutkintalain syyttömyysolettaman (ETL 4:2) kanssa. (Armila 2021, 16.)

Tunnustamiskeskeiseen kuulustelutapaan liittyy yleensä poliisin uskomus siitä, että kykenee tunnistamaan valehtelun kuulusteltavan käytöksen perusteella. Moni poliisi uskoo olevansa jopa tavallista parempi tunnistamaan valehtelua (Strömwall & Granhag 2010, viitattu teoksessa Kaunisto ym. 2021, 61), aivan kuten moni autoilijakin uskoo olevansa keskivertoa parempi kuljettaja. Tutkimuksissa on kuitenkin todettu, että poliisit ovat aivan yhtä hyviä tai huonoja valehtelun tunnistamisessa kuin keskivertokansalaiset. Tätä on selitetty poliisin kriittisen ajattelun puuttumisella, mutta myös vähäisellä tietämyksellä siitä, millaisia valehtelevat ihmiset ovat ja miten he käyttäytyvät. Poliiseilla on todettu olevan epätodennukaisia uskomuksia, kuten että luotettava kertomus on piirteiltään virheetön ja johdonmukainen tai että raiskauksen uhrilla on tapana itkeä. Poliiseja ei oikeastaan koulutetakaan tunnistamaan valehtelua harjoittelun ja palautteen keinoin, jolloin he saisivat validia palautetta siitä, onnistuiko valehtelun tunnistaminen vai ei. Ihminen on taipuvainen toiminnassaan etsimään vain tietoa, joka tukee heidän omia ennako-olettamuksiaan, ja jättämään huomiotta merkit muista vaihtoehdoista. Ilmiötä kutsutaan vahvistusharhaksi (*confirmation bias*). (Kaunisto ym. 2021, 61–63.)

Neurokirjon henkilöt ovat erityisen herkkiä johdatteleville kysymyksille, ja ne saattavat johtaa vääriin tunnustuksiin useammin kuin neuronormaaleilla. Kyse ei ole siitä, että he olisivat muita enemmän alttiita valemuijosten istuttamiselle, vaan etenkin autismikirjon henkilöt ovat painostettaessa taipuvaisempia arvailemaan ja myötäilemään kuulustelijaa. Etenkin suljettuun kysymykseen he yrittävät vain arvata, odotetaanko heiltä kyllä- vai ei-vastausta. (Autismisäätiö 2020, 18.) ADHD-henkilö taas voi kuormittuessaan ”heittää vastaukset hatusta” vain, jotta kuulustelu loppuisi ja hän pääsisi tilanteesta pois. (Kara ym. 2021, 855.)

Armilan tutkimuksessa (2021) 91 % poliiseista oli sitä mieltä, että tunnustusta tärkeämpi tavoite kuulustelussa on hankkia mahdollisimman paljon tietoa. 96 % mukaan kuulustelun lopputulos on parempi, kun kuulusteltavaa kohtelee ystävällisesti, ja 89 % mielestä hyökkäävä ja painostava kuulustelutyylillä ei ole hyvä keino saada epäiltyä tunnustamaan. (Armila 2021, 34.) Kuulusteltavan asiallinen ja kunnioittava kohtelu vaikuttaisi siis olevan hyvällä tasolla, mikä onkin tärkeää neurokirjon asiakkaiden kuulustelussa. Kuulustelut tehdään kuitenkin hyvin pitkälti niin sanotulla maalaisjärjellä, koska kuulustelumenetelmiä ei juurikaan tunneta. Strategista näytön esittämistä kuulusteluissa tosin hyödynnetään Suomen poliisissa jollakin tasolla, vaikka tähän keskittynyt SUE-malli olikin tuttu vain alle viidesosalle vastanneista. (Armila 2021, 37.)

Poliisiammattikorkeakoulussa on opetettu vuodesta 2013 alkaen niin sanottua Mäkelän mallia, mutta se ei ole varsinainen kuulustelumenetelmä, vaan ennemminkin 8-osainen runko kuulustelussa suoritettavista toimista aikajärjestyksessä. Mallia ei ainakaan vielä käytetä kattavasti Suomen poliisissa, mikä voi johtua siitä, että sitä on koulutettu vasta vähän aikaa. (Armila 2021, 17–18.) Mäkelän mallin keskeiset vaiheet neurokirjon asiakkaan näkökulmasta ovat valmistautuminen ja suunnittelu sekä alkukeskustelu. Neurokirjon ihminen voi toisissa asioissa olla vähäsanainen, mutta jos tämän saa puhumaan vaikkapa jostakin harrastuksestaan, puhetta voi tulla tulvimalla, ja tätä kannattaa hyödyntää baselinen määrittämisessä. Neurokirjon henkilöön tutustuminen mahdollisimman hyvin ennen itse kuulustelua on onnistuneen kuulustelun edellytys.

5.3.3 Todistaja

Todistajan kuulustelussa pätevät hyvin samankaltaiset asiat kuin asianomistajan kuulustelussa. Tärkeää on saada todistaja ymmärtämään, että hänen velvollisuutensa on kertoa tutkittavasta asiasta kaikki, mitä tietää. Tässä kohtaa haaste kuulustelijalle onkin aiheen rajaamisessa mieluiten jo ennalta, ettei kuulusteltavaa tarvitsisi keskeyttää kovin usein. Ellei tapahtuma-aikaa ja kontekstia ole rajattu, seurauksena voi tosiaan olla keskeytymätön luento puhelinten teknisistä ominaisuuksista. (Kara ym. 2021, 867.) Väläkysymykset saattavat myös häiritä muistamista ja jos kuulustelijalle tulee sellaisia mieleen kuulustelun aikana, ne kannattaa kirjata huomaamattomasti ylös ja säästää loppuun.

Neurokirjon henkilöllä voi olla erityisosaamista, jota kannattaa etenkin todistajan ominaisuudessa hyödyntää. Henkilö ei välttämättä osaa suusanallisesti kertoa tapahtuneesta kovin hyvin, mutta hän saattaa osata piirtää yksityiskohtaisen tarkan piirroksen siitä, mitä on paikalla nähnyt sillä hetkellä, kun häntä autetaan palauttamaan oikea hetki mieleen. Tuloksena voi olla todistusaineistoksi soveltuva piirros esimerkiksi tekopaikasta tai tekovälineestä. (Autismisäätiö 2020, 18.)

5.4 Kuulustelutilanne ja ohjeistaminen

Kuulustelutilanteessa neurokirjon häiriöisen kanssa tulisi välttää omien ennakkosenteiden vaikutusta tulkintaan. Jos kuulusteltavalla on mikä tahansa psykiatrinen diagnoosi, ennakkotieto siitä voi johtaa muiden tulkitsemaan kaiken tämän henkilön toiminnan epänormaalina, ”merkkeinä hulluudesta”, kuten havaittiin Rosenhanin tutkimuksessa (1973, viitattu teoksessa Ainsworth 1995, 44). Poliisit ovat työn erityislaatuisuuden vuoksi muutenkin alttiita muodostamaan ennakkokäsityksiä ja stereotyyppioita ihmisistä tiedostamattaan (Kaunisto & Kumpuniemi 2019, 5.) Autistinenkin henkilö myös yleensä aistii, jos häneen suhtaudutaan tuomitsevasti tai jollakin tapaa alentuvasti. Tämä ei palvele luottamuksen rakentamista eikä kunnioittavaa vuorovaikutusta.

Kuulusteltavalle on hyvä toimittaa kaikki annettu ohjeistus kirjallisessa muodossa, jotta hän voi palata siihen myöhemmin ja tarvittaessa kuulustelun aikanakin. Ellei tällaista materiaalia ole olemassa, tutkija voi hyvin tuottaa sellaista itse ennen kuulustelua tai sen aikana.

Yksinkertaistenkin asioiden käsittely helpottuu usein, kun ne tai ainakin pääkohdat on kirjoitettu paperille. Joillekin taas kuulooperusteinen ohjeistus on helpompi ymmärtää, vaikka se onkin neurokirjolla harvinaisempaa. Muistilapusta ei silti ole asiakkaalle ainakaan haittaa. (Kara ym. 2021, 870.)

Kieltojen sijaan on tärkeää kertoa kuulusteltavalle yksiselitteisesti, mitä tältä odotetaan (Kara ym. 2021, 870). Kuulustelutilanteen kulku on syytä selittää hyvinkin konkreettisesti, suorastaan ”vääntää rautalangasta”. Kaunisto antaa hyvän esimerkin: ”*Sinä saat istua siinä tuolilla ja minä istun tässä. Minulla on tässä paperissa kysymyksiä sinulle. Kirjoitan tärkeitä asioita tänne paperille.*” (Kaunisto ym. 2021, 34.)

On hyvä myös tarkistaa säännöllisesti, että puhutte edelleen samasta asiasta ja varmistaa, että kuultava ymmärtää, mistä puhutaan. Kuultava ei välttämättä pysty keskittymään tai hänellä on vaikeuksia pysyä asiassa, ja silloin on poliisin tehtävä toistaa kysymykset riittävän monta kertaa ja rajata keskustelua tarvittavalla tavalla. Tällöin on hyvä myös ystävällisesti muistuttaa, että kuultavan tulee ilmaista, ellei hän ymmärrä kysymystä tai tiedä vastausta, tai jos hänet on ymmärretty väärin. (Kara ym. 2021, 870.) Kuulusteltavalle on hyvä muistuttaa myös, että taukoja voidaan pitää ja hän voi niitä itsekin pyytää halutessaan. Näin vältetään väärin tunnistusten, hätäisten vastausten ja väärän tiedon antaminen vain stressaavan tilanteen päättämiseksi.

Neurokirjon henkilö ei välttämättä hahmota esimerkiksi päätöksen tai ohjeen sisältöä, vaikka lukisikin tekstiä sujuvasti. Tiedoksianto ja allekirjoitus kuulustelupöytäkirjassa ei riitä, vaan on tärkeää varmistaa, että henkilö ymmärtää lukemansa ja mitä se käytännössä tarkoittaa. Tätä voi yrittää varmistaa pyytämällä henkilöä kertomaan omin sanoin, miten hän on asian ymmärtänyt. (Kara ym. 2021, 870.)

6 JOHTOPÄÄTÖKSET JA POHDINTA

Opinnäytetyön tavoitteena oli koota kuulustelun kannalta olennainen ajantasainen tieto neurologisesti epätyypillisten asiakkaiden erityispiirteistä poliisin ulottuville. Johtopäätöksissä keskitytään vastaamaan opinnäytetyön tutkimuskysymyksiin, joihin palataan seuraavassa.

6.1 Miten neurokirjon asiakkaan oikeusturva varmistetaan kuulusteluissa?

Neurokirjon asiakkaan kohteluun ja oikeusturvan varmistamiseen pätevät suurelta osin aivan samat asiat kuin neurotyypillistenkin kuulusteluissa. Jokaiseen tulisi suhtautua rauhallisesti, asiallisesti ja tämän ihmisarvoa kunnioittaen, eikä tuomita tai tehdä hätäisiä johtopäätöksiä erikoisten ominaispiirteiden takia. Asiaa hankaloittaa kuitenkin neurokirjon henkilöiden poikkeuksellinen tapa kommunikoida ja ymmärtää asioita. He eivät myöskään aina osaa itse kertoa, millaista tukea tarvitsisivat, saattavat toimia oman edun vastaisesti näennäisesti ilman syytä ja selviytymiskeinot neuronormaalien maailmassa saattavat ulospäin vaikuttaa muulta kuin ovat. Tämän takia kuulustelijalla tulisi olla jonkin verran asiantuntemusta arvioida kuulusteltavan avustajan tarvetta tai ainakin sen verran silmää, että osaa konsultoida tarvittaessa muita ihmisiä, ellei oma osaaminen riitä tilanteessa. Näin kuulusteltavan erityispiirteisyys saattaa ilmetä ainakin kuulustelun alkuvaiheessa, jos se ei olekaan tiedossa etukäteen.

Katsauksessa todetaankin, että yksi parhaista keinoista lisätä neurokirjon henkilöiden oikeusturvaa on poliisien kouluttaminen ja tiedon lisääminen aiheesta, jotta heidät tunnistettaisiin useammin. Tärkeää on käydä oikeudet ja velvollisuudet läpi niin, että kuultava todella ymmärtää ne, eli pelkkä kyllä-vastaus, rasti ruutuun ja allekirjoitus ei riitä. Ihmisten kuulustelussa ei yleensä kannata tehdä oletuksia tai hyppiä asioiden yli, vaan kertoa varmuuden vuoksi muun muassa asiat aina yhtä huolellisesti ja kuultavalle ymmärrettävällä tavalla. Kuultavan taustojen selvittämisellä ja kunnollisella valmistautumisella voidaan välttää monia vaaran paikkoja itse kuulustelussa. Kunnollinen alkukeskustelu ja mahdollinen harjoitushaastattelu ovat tässä tärkeässä roolissa. Avustaja kannattaa ottaa aina mukaan ja videoida kuulustelu.

6.2 Menetetäänkö tällä hetkellä näyttöä asiantuntemuksen puutteessa ja kuinka rikosten paljastamista ja selvittämistä voitaisiin edistää poliisin osaamista kehittämällä?

Tutkimuskysymyksiä määrittellessäni mielessäni oli tämän kysymyksen kohdalla enemmänkin todistajanlausunnot, joita ei ehkä osata kerätä neurokirjon ihmisiltä asianmukaisesti, koska yhteinen kieli puuttuu. Tämä onkin tärkeä osa-alue ja hyvä syy panostaa vuorovaikutuksen kehittämiseen, sillä kommunikaation onnistuessa neurokirjon ihmiset voivat olla ensiluokkaisen hyviä todistajia. Katsauksesta kuitenkin selviää, että vähintään yhtä tärkeä näytön osa-alue, joka nyt ehkä jää puuttumaan, on asianmukaisesti tehdyt asianomistajan ja rikoksesta epäillyn kuulustelut. Vaikka kuulustelussa olisikin onnistuttu selvittämään sinänsä oikeita tosiseikkoja tutkittavasta asiasta, näyttö voi mennä hyödyntämiskieltoon, jos on käytetty epäasiallisia kuulustelumenetelmiä tai ei ole huomioitu kuultavan erityistarpeita.

Vielä useammin kuulustelupöytäkirjan sisältö ei lainkaan perustu tosiasioihin, koska kommunikaatio kuulustelijan ja kuulusteltavan välillä on epäonnistunut. Tällöin menee vain turhaa aikaa hukkaan

kaikilta ja pahimmassa tapauksessa neurokirjon henkilö tuomitaan sellaisesta mitä tämä ei ole tehnyt, samalla kun oikea rosvo pääsee pälkähästä. Näin rikosvastuu ei pääse toteutumaan.

Usein kuulustelupöytäkirjat ovat tutkittavan asian ainoa näyttö, joten oikein toimitetun kuulustelun tärkeys korostuu siksikin. Tämä nivoutuu vahvasti yhteen ensimmäisen tutkimuskysymyksen, neurokirjon asiakkaan oikeusturvan varmistamisen, kanssa, sillä vain asianmukaisesti tehty kuulustelu on käyttökelpoista näyttöä. Tätä ajatellen myös avustajan käyttöön ja tarvittaessa poliisin itsensä toimesta paikalle kutsumiseen tulisi rohkaista. Kuulustelun videointimahdollisuuksia tulisi lisätä ja erityispiirteisillä kuulustelu tulisikin videoida poikkeuksetta. Eniten poliisin asiantuntemusta voidaan kuitenkin parantaa lisäämällä tietoisuutta neurokirjon henkilöistä asiakkaina. Keskeisessä osassa on myös ennakkoluulojen vähentäminen ja perusteettoman yli-itsevarmuuden kyseenalaistaminen. Työpaikan asenneilmapiirillä on tähän suuri vaikutus.

6.3 Kuinka paljon neurokirjon henkilöitä on rikoksen tekijöinä tai uhreina ja millaisia ennalta estäviä konkreettisia vaikutuksia saataisi huomioimalla erityispiirteet paremmin?

Poliisin tehtäviin kuuluu rikosten ennalta estäminen. Ennalta estävä toiminta on johdettua ja suunniteltua moniammatillista yhteistyötä, jota tässä opinnäytteessä ei ole mahdollista kuvata kovin laajasti. Jonkin verran ennalta estävää vaikutusta poliisi pystyy saamaan aikaan myös omien tehtäviensä ohessa, vaikka se onkin eroteltava johdetusta toiminnasta. Neurokirjon asiakkaista ADHD-henkilöillä on suurempi riski tehdä rikoksia, ja he ovatkin yliedustettuina vankiloissa. Usein rikoksilla ja muun muassa päihteiden käytöllä oireilu on seurausta hoitamattomasta ADHD:sta ja siihen puuttamalla saataisiin henkilön elämänhallintakin raiteilleen. Autismikirjon henkilöillä ei ole lisääntyntä riskiä ajautua tekemään rikoksia, vaikka jotkin rikostyyppit ovatkin heillä yleisempiä kuin toiset. Sen sijaan autistit ovat useammin rikoksen uhreina eli vastaanottavana osapuolena.

Kuulustelijan vaikutusmahdollisuudet ovat tavallisesti rikoksen uhrin tai tekijän erityispiirteisyyden tunnistaminen ja ohjaaminen oikean viranomaisen tai muun järjestön avun piiriin. Tämä ei ole kuitenkaan vaikutuksiltaan vähäinen toimenpide, sillä ennen kuin huolta aiheuttavaan ilmiöön voidaan puuttua, täytyy jonkun ensin tehdä siitä havainto. Ennestään tiedetään, että rikoksen ennalta estäminen tulee aina halvemmaksi kuin sen selvittäminen ja jälkitoimet, ja usein nämä säästöt voivat olla todella merkittäviä, vaikka niitä ei toteutuessaan pystytäkään tarkasti arvioimaan ja mittaamaan.

Kaikkiin opinnäytteen tutkimuskysymyksiin löytyi siis vastaukset, vaikkakin toiset ovat kysymyksen tai asian luonteen vuoksi epätarkempia kuin toiset. Rikoksen ennalta estäminen on luonteeltaan sellaista toimintaa, ettei suoritetuista toimista saa vedettyä niin suorita ja mitattavia johtopäätöksiä. Se ei kuitenkaan tarkoita, etteikö ennalta estäminen olisi kannattavaa. Oikeusturvan näkökohdissa

ja asianmukaisen näytön keräämisen menetelmissä taas oli enemmän yhtymäkohtia, kuin olisin katsausta aloittaessani tullut ajatelleeksi.

Pyrin saamaan keskeiset asiat tiivistettyä sen verran helppolukaiseksi, että aihetta täysin tuntematonkin lukija jaksaisi ainakin silmäillä sen yhdeltä istumalta. Tietoperustan luomiseksi kasasin kohtuullisen määrän lähteitä. Tutkimuksen tekeminen narratiivisena yleiskatsauksena mahdollisti väljän metodisen lähestymistavan lähteiden valinnassa, ja pystyin käyttämään pääasiallisina lähteinä muutamia ajantasaisimpia. Myös vanhempia lähteitä käytin toisinaan määrittelemään peruskäsitteitä sekä vertailukohtana kuvatakseni kuulustelun käytäntöjä tai psykologian käsityksiä aiemmin historiassa. Monet lähteistä olivat minulle tuttuja ennestään, ja seulomisprosessi oli siksikin lyhempi kuin systemaattisissa kirjallisuuskatsauksissa. Lisäksi käyttämäni lähteet perustuivat itsessään niin laajoihin aineistoihin, ettei minun ollut tämän opinnäytteen kannalta tarkoituksenmukaista hakea enempää materiaalia. Hyvä suunnittelu, äärimmäisen hyvät lähteet ja itseäni kiinnostavat tutkimuskysymykset tekivät prosessista suoraviivaisen, ja tekstin tuottaminen oli sen myötä varsin vaivatonta.

Opinnäytteen rakenne ja tietoperusta on jaettu kolmeen osaan. Avaan ensin neurokirjon olennaiset termit, diagnostiikan sekä neuropsykiatrisen näkökulman. Tämän jälkeen käsittelen poikkeavien piirteiden vaikutusta neurokirjon henkilön asemaan ja kohteluun rikosoikeudellisessa prosessissa. Kolmannessa osiossa keskityn kuulustelun käytännön toimiin nimenomaan poliisin näkökulmasta. Katsauksessa on myös kriittinen näkökulma ja se on luonteeltaan pohdiskeleva läpi tekstin. Kokonaisuus on mielestäni ehjä, selkeä ja verraten helppolukuinen.

Käsittelen aihetta pääosin poliisin näkökulmasta ja täsmäohjeeksi poliiseille, ja on syytä olettaa valmistuneiden poliisien jo vähintäänkin tuntevan poliisin perustyöhön kuuluvat käytännöt. Tästä syystä monet asiat on käyty läpi hyvin pintapuolisesti tai vain nopealla maininnalla, erityisesti lainsäädännölliset asiat ja esitutkinnan käytännöt. Koin, että kaikkien asioiden tarkka avaaminen ja määrittely ei palvelisi opinnäytetyön tarkoitusta ja toteutus paisuisi liian laajaksi. Joiltain osin katsaus voi siis olla alaa tuntemattomalle hiukan vaikeaselkoisempi. Tästä huolimatta uskon opinnäytteen avaavan uusia maisemia myös muille kuin poliiseille.

Kansainvälinen keskustelu aiheesta on huimassa nousussa ja siitä tullaan varmasti puhumaan jatkossa yhä enemmän myös Suomen poliisissa. Toivottavasti tämä katsaus lisää osaltaan tietoisuutta ja herättää ajatuksia etenkin poliisin kuulustelukoulutuksen painopisteitä kehitettäessä.

LÄHTEET

- Ainsworth, P.B. 1995: Psychology and policing in a changing world. Chichester; New York. Wiley. Wiley series in psychology of crime, policing, and law.
- Antin, A. 2007: "Assin silmin maailmaa katson" – Elämäntarinoita Asperger-henkilöiden kertomana. Jyväskylän yliopisto. Opettajankoulutuslaitos. Pro gradu- tutkielma.
- Armila, N. 2021: Poliisien käyttämät kuulustelumenetelmät Suomessa. Poliisiammattikorkeakoulu. AMK-opinnäytetyö.
- Bull, R., Bustin, B., Evans, P., & Gahagan, E. 1983: Psychology for Police Officers. Chichester; New York. Wiley.
- Castrén, M., Grönfors, S., Timonen, T., & Tani, P. 2021: Autismikirjon häiriöt. Teoksessa. Juva, K., Hublin, C., Kalska, H., Korkeila, J., Sainio, M., Tani, P., & Vataja, R. (Toim.) Kliininen neuropsykiatria. (2. uud. p.) Helsinki, Duodecim.
- de Fresnes, T. & Eskonen, H. 2021: Ylen tiedot: Viranomaiset pettivät Koskelan surman uhrin – lastenkoti ei etsinyt poikaa vaikka vanhemmat pyysivät, koulusta paljastui puutteita 12.02.2021. Yle. Luettavissa: <https://yle.fi/uutiset/3-11778420> Luettu 11.05.2022.
- Ellonen, E., Nurmi, L., Raivola, P., Väliatalo, T., Väliatalo, U. 1997: Poliisityön psykologiaa. Helsinki: Edita.
- Sisäministeriö. 2018: Enska – Poliisin ennalta estävän työn strategia 2019–2023.
- Esitutkintalaki 22.7.2011/805.
- Fredman, M., Kanerva, J., Tolvanen, M., & Viitanen, M. 2020: Esitutkinta ja pakkokeinot. (6. uud. p.) Helsinki, Alma Talent Oy.
- Korkeila, J., Leppämäki, S., & Virta, M. 2021: Aktiivisuuden ja tarkkaavuuden häiriö (ADHD). Teoksessa Juva, K., Hublin, C., Kalska, H., Korkeila, J., Sainio, M., Tani, P., & Vataja, R. (Toim.) Kliininen neuropsykiatria. (2. uud. p.) Helsinki, Duodecim.
- Kara, S. 2020: Neurokirjon henkilö epäiltynä tai syytettynä rikosoikeudellisessa järjestelmässä. Tietoa poliiseille, asianajajille, tuomareille ja syyttäjille. Oikeusturva ja kuntoutus kuntoon 2020-hanke. Helsinki, Autismisäätiö. Luettavissa: https://www.autismisaatio.fi/media/infovihko_oikeusturva_2020.pdf Luettu 11.05.2022.

Kara, S., Lahtinen, H., Mikkola, K., Tolvanen, M., & Tuusa, M. 2021: Haavoittuvassa asemassa olevan kuulusteltavan oikeusturva rikoksen esitutkinnassa – erityisen huomion kohteena autismi ja ADHD. Helsinki, Suomen asianajajaliitto. Defensor Legis 4/2021. Referee-artikkeli.

Kaunisto, J. & Kumpuniemi, M. 2019: Rikoksesta epäiltyjen kuulustelumenetelmät. Turku, Åbo Akademi. Oikeuspsykologian erikoistumiskoulutus 2017–2019. Kirjallinen tehtävä. Luettavissa: <https://blogs2.abo.fi/lepa/wp-content/uploads/sites/90/2019/03/Kaunisto-Kumpuniemi-Ep%c3%a4iltyjen-kuulustelumenetelm%c3%a4t.pdf> Luettu 11.05.2022.

Kaunisto, J., Hyyti, J., Koskelainen, M., & Nieminen, A. 2021: Poliisityön psykologia. Tampere, Poliisiammattikorkeakoulu.

Michelsson, K., Saresma, U., Valkama, K., & Virtanen, P. 2000: MBD ja ADHD: diagnosointi, kuntoutus ja sopeutuminen. Juva, PS-kustannus.

Nyman, M. 2013: Poliisi kohtaa, kuulustelee, kirjoittaa – psykologinen näkökulma. Teoksessa Vesterbacka, M. (Toim.) Kun isolla kengällä astuu, jää iso jälki. Lukemisto Poliisiammattikorkeakoulun valintakokeita varten 2018–2019. 3. uud. laitos. Tampere, Poliisiammattikorkeakoulu.

Salminen, A. 2011: Mikä kirjallisuuskatsaus? Johdatus kirjallisuuskatsauksen tyyppeihin ja hallintotieteellisiin sovelluksiin. Vaasan yliopiston julkaisuja. Luettavissa: https://www.uwasa.fi/materiaali/pdf/isbn_978-952-476-349-3.pdf Luettu 11.05.2022.

Hagelstam, C. 2008: Lasten ja nuorten rikollisuus. Teoksessa Santtila, P. & Weizmann-Henelius, G. Oikeuspsykologia. Helsinki, Edita.

Sipola, T. 2020: Aspergerin oireyhtymä voi olla vahvuus työelämässä – esimerkiksi tarkassa koodarin työssä autismin kirjon ihminen pärjää paremmin kuin moni muu. 8.3.2020. Yle. Luettavissa: <https://yle.fi/uutiset/3-11197771> Luettu 11.05.2022.

Virta, M. & Koponen, V. 2019: Kehitykselliset neuropsykiatriset häiriöt. Teoksessa Jehkonen, M., Saunamäki, T., & Hokkanen, L. (Toim.) Kliininen neuropsykologia. (3. uud. p. toim.) Helsinki, Duodecim.

LIITE 1: TARKISTUSLISTA NEUROKIRJON ASIAKKAAN KUULUSTELUUN

Miten tunnistan?

Seuraavassa joitakin esimerkkejä neurokirjon henkilöiden näkyvimmistä piirteistä. Samalla henkilöllä saattaa olla sekä autistisia että ADHD-piirteitä.

Autisti

ilmeetön ja eleetön
oudot ilmeet ja eleet
vastavuoroinen keskustelu ei onnistu
poikkeava liikehdintä
erikoinen puhetapa
välinpitämättömän oloinen
joustamaton
epäsopivat reaktiot
yksinpuhelut omista mielenkiinnon kohteista

ADHD

keskeyttää
ei anna suunvuoroa
liikkuu jatkuvasti
ei vaikuta kuuntelevan
häiriintyy ympäristön ärsykkeistä
tavarat hukassa
lyhyt pinna
ei muista
ei ymmärrä moniosaisia ohjeita

Miten toimin?

- ✓ selvitä etukäteen, valmistele ja tutustu
- ✓ ole rauhallinen, anna aikaa ja pidä taukoja
- ✓ minimoi häiriötekijät, äänet ja valot
- ✓ alkukeskustelu ja harjoitushaastattelu
- ✓ ota aina videolle
- ✓ avustaja & tukeva henkilö
- ✓ kerro mitä odotetaan, vältä kieltoja
- ✓ varmista, että ymmärtää oikeudet
- ✓ pyydä piirtämään tai kirjoittamaan